

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطن في إسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

במקום מתכננים למען זכויות תכנון (ע"ר)
بمكوم مخططون من أجل حقوق التخطيط
Planners for Planning Rights BIMKOM

רופאים לזכויות אדם - ישראל (ע"ר)
أطباء لحقوق الإنسان - إسرائيل
Physicians For Human Rights - Israel

מגמה ירוקה
סטודנטים למען הסביבה

העמותה
לקידום הישוב
ואדי אל נעם
(אל עזזמה)

שטייל
Shatil

חיים על הקצה

דין וחשבון של תושבים וארגונים לבחינת ההגנה על אזרחים

בשעת אירוע חומר מסוכן שהתרחש

במפעל מכתשים באתר רמת-חובב ביום 13.8.07

דוח ביניים

9 ספטמבר 2007

הדו"ח מוגש מטעם:

תושבי ותושבות ואדי אל-נעם, ועד הישוב ואדי אל-נעם, מגמה ירוקה, האגודה לזכויות האזרח בישראל,
עמותת במקום, רופאים לזכויות אדם, שתי"ל

דו"ח זה הופק תודות לתמיכת קרן של"י

חיים על הקצה

דין וחשבון של תושבים וארגונים לבחינת ההגנה על אזרחים

בשעת אירוע חומר מסוכן שהתרחש

במפעל מכתשים באתר רמת-חובב ביום 13.8.07

דוח ביניים

9 ספטמבר 2007

הדו"ח מוגש מטעם:

תושבי ותושבות ואדי אל-נעם, ועד הישוב ואדי אל-נעם, מגמה ירוקה, האגודה לזכויות האזרח בישראל, עמותת במקום, רופאים לזכויות אדם, שתי"ל

כתיבה ותחקיר: אורלי אלמי
תחקיר: לבאד אבו-עפאש, ועד הישוב ואדי אל-נעם
נילי ברוך, עמותת במקום
שמוליק דוד, אבי דבוש, אסף רז, שתי"ל
גיל יעקב, שירי ספקטור, מגמה ירוקה
ואסים עבאס, רופאים לזכויות אדם
עו"ד באנה שגרי-בדארנה, מיטל שרון, האגודה לזכויות האזרח בישראל
עריכה לשונית: אבי דבוש, שמוליק דויד, שתי"ל, טל דהן, האגודה לזכויות האזרח בישראל
תקציר: שמוליק דויד, שתי"ל
הפקה: אסף רז, שתי"ל

הדו"ח מוקדש לזכרה של אלונה ורדי. אלונה הקימה וניהלה את פרויקט סביבה וקהילה בשתי"ל במשך 12 שנים. אלונה היתה מן הפעילות הראשונות בישראל שקידמו תפיסות של צדק סביבתי ושיתוף הציבור בתכנון ועודדה במשך שנים פעילות חברתית- סביבתית בנושא אתר רמת חובב. הלכה לעולמה באוקטובר 2006.

תוכן עניינים

6	תקציר הדו"ח
9	מבוא
11	הישוב ואדי אל-נעם: "סביבה בלתי בריאה לחלוטין"
13	רשומון או ביזיון? הערכה מחודשת של אירועי ה-13 באוגוסט לאור עדויות התושבים
13	חקירת האירוע בידי הרשויות
14	כיצד נודע לתושבים על האירוע?
17	מה עלינו לעשות? התושבים והנהלים
19	פינוי-היה או לא היה?
20	סיום הארוע
20	מידע על החומר
22	לאחר האירוע
23	בעקבות הארוע: על מה דווחו התושבים?
23	הניטור בעת האירוע
25	אירועי חומר מסוכן (חומ"ס) והנהלים לגבי התושבים
26	אירועי חומ"ס באתר רמת-חובב בעבר
27	נוהל חומר מסוכן (חומ"ס)
28	נוהל התגובה לאירועי חומ"ס, 2000
29	פעולות לעדכון ולמימוש הנוהל
31	נוהל חומ"ס בוואדי אל-נעם: מי אחראי?
34	המגעים לאיתור מקום חלופי ליישוב
34	תקציר המגעים בין התושבים לרשויות
36	הפתרונות שהוצעו ושיללתם והחלופות שהציעו התושבים
39	סקירת המצב הבריאותי-סביבתי באתר רמת-חובב
40	גורמי סיכון
41	ניטור

42.....מחקרים והסקר האפידימיולוגי

43.....עיר הבה"דים

46.....מסקנות והמלצות

תקציר הדו"ח - חיים על הקצה

ב- 13.8.07 אירע פיצוץ במפעל "מכתשים" השוכן באתר רמת חובב, ובגיניו שוגרה לאוויר כמות נכבדה של חומר אורגנו-זרחני רעיל. הדו"ח בוחן את פעולת הרשויות לנוכח איום של אירוע חומר מסוכן (חומ"ס) הפוגע באוכלוסייה אזרחית.

תושבי היישוב הבלתי מוכר ואדי אלנעם הצמוד לגדר המועצה התעשייתית רמת חובב לא קיבלו בשעת האירוע כל התראה על אירוע חומר מסוכן. על-פי עדותם, לא מעטים מהשוהים בכפר שמעו את הפיצוץ, או הריחו את החומר הנישא ברוח, אך לא יכלו לדעת מה אירע. רבים מהם נבהלו, ולא ידעו כיצד לנהוג. לא נמסרו להם הנחיות ולא היו ברשותם אמצעי מגן.

ממצאי התחקיר מצביעים על מחדל חמור - הפקרת אזרחים לסכנתו של חומר מסוכן :

- היישוב מצוי באזור בו אירעו בעבר אירועי חומ"ס רבים, ואולם אופי הבנייה בשטחו מקשה על מיגון מפני חומר מסוכן. **אף שעובדה זו היתה ידועה לרשויות המדינה, לא מומש בו נוהל חירום, שקבע אמצעים להגנת אזרחים.** כך, למשל, לא הוצבו בכפר סירנות ולא חולקו לתושבים ערכות מגן. לא ניתנה לתושבים הדרכה בדבר התגוננות בשעת אירוע חומ"ס ולא סופק להם מידע.
- התושבים פנו בשנים 2003-2005 בסיוע ארגונים חברתיים פעם אחר פעם לרשויות העוסקות בהגנה מפני חומרים מסוכנים, בתביעה לעדכן את הנוהל העוסק בהגנה מפני אירועי חומ"ס וליישמו. חרף הפניות הנשנות, לא ננקטו הצעדים המינימאליים המתחייבים להגנת האוכלוסייה. **לא זאת בלבד אלא, שהנוהל הוסתר מעין הציבור.**
- **בשעת האירוע, לא נמסרה כל התראה הולמת לתושבים.** גם בהמשך פעלו הרשויות האחראיות באופן בלתי תקין. כך, למשל, הוכרז באמצעי התקשורת על פינוי אוכלוסייה המתגוררת באזור, אך בפועל שוגרו למשימה נכבדה זו רק ארבעה אוטובוסים. ההודעה בדבר פינוי נשמעה רק במערכות הכריזה של ניידות משטרה שנעו בכביש 40, ולא יכולה היתה להגיע לידיעתם של התושבים, למעט מעטים.
- מייד לאחר האירוע, פרסם המשרד לאיכות הסביבה תחקיר שטחי, המתעלם משאלת מימוש נוהל חומ"ס ביישוב, ובו נטען כי הרשויות הנוגעות בדבר תפקדו היטב. בתחקיר לא נעשה כל מאמץ לבחון את ההתרחשויות בקרב תושבי היישוב בשעת האירוע. **עדויות התושבים מעלות תהיות באשר לאמינות התחקיר.**
- בימים שלאחר האירוע לא נערכו בקרב התושבים כל בדיקות רפואיות בניסיון לבחון את מידת החשיפה לחומר המסוכן או את הנזק הבריאותי שהסב.

המסקנה המרה העולה מן הממצאים: אף שהסכנה הייתה ידועה, וחרף התרעות רבות ביחס לחובה לקיים ביישוב מערך אמצעים שיגנו על תושביו, לא נקטו רשויות המדינה בצעדים המתחייבים. אם היה, חלילה, מתרחש במקום אירוע חמור יותר, לא היה בידן למנוע קרבנות בגוף ואף בנפש. הרשויות נטו לגלגל את האחריות זו על זו, והתקשו בשיתוף פעולה ובתיאום צעדיהן. אף אחת מהן לא נטלה על עצמה אחריות כוללת ולא עשתה את הנדרש להגנת האוכלוסייה האזרחית.

רשויות המדינה לקו בטיפולן בהשלכות המפגעים של רמת חובב גם בהיבטים נוספים. תושבי היישוב ואזורו חשופים מזה שנים לרמות גבוהות של זיהום אוויר. **הפיקוח על שיעורי הזיהום רחוק מלהיות מספק, והסנקציות הנקטות נגד המזהמים מצומצמות.** סקר אפידמיולוגי שפרסם משרד הבריאות בשנת 2004 קבע כי אזרחים החיים באזור חשופים לסיכון בריאותי ממשי. אולם, הסקר לא הביא לשינוי מהותי במדיניות הממשלה ביחס לאזרחים המתגוררים בצמוד לאתר. זאת ועוד, חרף הסיכונים הבריאותיים הנובעים מהאתר החליטה הממשלה על הקמת עיר הבה"דים בצומת הנגב, הסמוכה לו.

זאת ועוד, רשויות המדינה מנהלות בעשור האחרון משא ומתן מתמשך עם התושבים בואדי אלנעם, במטרה לאתר ליישוב מיקום קבע חלופי. **במהלך המו"מ נעשה ניסיון לאלץ את התושבים לעקור ליישוב עירוני, בניגוד לרצונם, ואף לכפות עליהם מגורים באזור הקרוב קרבה מסוכנת לאתר רמת חובב.** לדחייה המתמשכת בהליכי המו"מ נודעות השלכות מרחיקות לכת ביחס לתושבי היישוב, ובפרט ביחס לזכותם לבריאות.

יש להקים ועדת חקירה ובה אנשי מקצוע בלתי תלויים, אשר תבחן את המחדל החמור של כל הרשויות המעורבות, ותסייע לעיצוב מדיניות בסוגיות המורכבות הנוגעות לרמת חובב: מניעת אירועי חומ"ס, הרחבת הפיקוח על הזיהום, פעולת המועצה התעשייתית והרכבה ועתיד היישוב, כמו גם הקמתה של עיר הבה"דים.

הדו"ח קובע כי רשויות המדינה הבאות נושאות באחריות למחדלים חמורים:

- **המשרד להגנת הסביבה** אמון הן על ריכוז התמודדות הממשלה עם אירועי חומ"ס והן על הפיקוח על שיעורי הזיהום באזור. בשני תחומים אלו נרשמו מחדלים מתמשכים. כישלונותיו החמורים של המשרד בטיפול במפגעי רמת חובב מחייבים שינוי של ממש בגישתו.
- **משרד הבריאות** אחראי מתוקף חוק לבריאות הציבור. המשרד התנער מאחריותו זו, לא גילה מעורבות הולמת בקבלת ההחלטות ולא עשה די למניעת הסכנות הבריאותיות הנובעות מהאתר.
- **פיקוד העורף** היה אמור לקיים את ההיערכות לאירוע חומ"ס על-פי נוהל שנקבע בשנת 2000. הפיקוד התרשל במלאכתו ולא עשה ולו מעט מן המתחייב להגנת האזרחים.
- **המועצה התעשייתית רמת חובב** אמורה לפעול כנאמן הציבור. המועצה לא אכפה את החוק בתקיפות על המפעלים, ואף עשתה מאמצים להדיפת הביקורת הציבורית שהופנתה כלפיהם.

הדו"ח תובע מהמשרד להגנת הסביבה לפעול למימוש האחריות הכוללת המופקדת בידיו ביחס לאירועי חומ"ס, וכן לקבוע וליישם מדיניות כוללת ביחס לתחום זה. על המשרד להבטיח פיקוח יעיל על אירועי חומ"ס ועל זיהום האוויר ברמת חובב. המשרד חייב לפעול במרץ לעדכון ויישום מהיר של הוראות נוה"ל חומ"ס באזור רמת חובב.

למשרד הבריאות אחריות מלאה לבריאות הציבור, ועל כן שומה עליו לגלות מעורבות בקבלת החלטות ביחס להגנה על שלומם של אזרחים. על פיקוד העורף לממש הלכה למעשה ובנחרצות את תפקידיו הנוגעים לחומ"ס, **כפי שנקבע גם בדו"ח מבקר המדינה הודן בפעולתו בשעת מלחמת לבנון השנייה.**

מועצת רמת חובב חייבת לפעול כנאמן הציבור. עליה לעשות בעקביות לצמצום רמת הסיכונים הסביבתיים והבריאותיים בקרב האוכלוסייה החיה בסמוך לשטחה, ולהבטיח את שקיפות המידע ביחס למתרחש בתחומה.

על ממשלת ישראל לעצב מדיניות כוללת ביחס לרמת חובב, ולקבוע לוח זמנים לטיפול מהיר בצמצום הסיכונים הנובעים מהאתר. על הממשלה לפעול לקידום המשא ומתן עם תושבי ואדי אלנעם במהירות האפשרית, לנוכח הסיכונים הבריאותיים. זאת, תוך הקפדה על גיבוש הסכמות והימנעות מנקיטה של צעדים חד-צדדיים.

על הממשלה לבחון מחדש את החלטתה בנוגע להקמת עיר הבה"דים בצומת הנגב. החלטה בנדון יכולה להתקבל רק לאחר שתיערך בדיקה יסודית, מקיפה וממצה של כלל הסיכונים הכרוכים בסמיכותה לאתר רמת חובב.

"אוכלוסיית הבדואים בפזורה ובמיוחד מזרחית לכביש 40 נמצאת בסיכון ודאי מאירועי חומ"ס ברמת-חובב". (נוהל תגובה לאירועי חומ"ס ברמת-חובב, מטה מל"ח אזור דרום ספטמבר 2000).

ב-13.8.07, בשעה 11:40, אירע פיצוץ במפעל מכתשים השוכן באתר רמת-חובב בו שוגרה לאוויר כמות לא ידועה של חומר אורגנו-זרחני רעיל בשם 'סופרתיון'. תשעה עובדים נפגעו ופוננו לבי"ח סורוקה. תושבי הישוב הקרוב ביותר לאתר רמת-חובב, ואדי אל-נעם, שמעו את הפיצוץ, ראו את העשן והריחו את החומר עת נישא ברוח לכיוון החלק הדרום-מזרחי של הישוב. למרות זאת, בשעת האירוע לא נקטו רשויות המדינה מהלכים משמעותיים על מנת ליידע את התושבים על המתרחש, לסייע להם ולפעול לפינויים.

תושבי הישוב נאלצו לסמוך על עצמם, על תושייתם ועל כיוון הרוח. למרבה המזל, בסופו של דבר לא התרחש אסון. תושבי הישוב מדווחים כי בימים שלאחר האירוע סבלו רבים, ובהם ילדים, מכאבי בטן, שלשולים והקאות וכן מכאבי גרון וראש. עד היום לא נערכה בדיקה מטעם משרד הבריאות ו/או כל גורם אחר לגבי השפעותיו המיידיות או ארוכות הטווח של האירוע על בריאות התושבים.

המחדל באתר רמת-חובב משקף את הפקרת תושבי ואדי אל-נעם לאורך השנים. קיים קשר ישיר והדוק בין אירוע החומר המסוכן האחרון לבין מחדלי העבר וההווה: הזיהומים ומצב הפיקוח עליהם באתר רמת-חובב, העדר נהלים לטיפול במקרה של אירוע חומר מסוכן (להלן: חומ"ס) בישוב ואדי אל-נעם, וההתנהלות ממשלות ישראל והרשויות השונות שעסקו במו"מ על העברת תושבי לישוב מתאים במיקום חלופי, רחוק מסיכונים בריאותיים ומותאם לצרכיהם.

דו"ח זה בוחן את אירוע החומ"ס שהתרחש בשטחי המועצה המקומית-תעשייתית רמת-חובב (להלן: מועצת רמת-חובב) לאור עדויות התושבים, הודעות הרשויות ופרסומים באמצעי התקשורת. אולם, האירוע אינו עומד בפני עצמו. הוא חלק משרשרת אירועים שקדמו לו, שיש לבחנם אל מול התנהלות רשויות המדינה בנושא אתר רמת-חובב.

הדו"ח נותן ביטוי לקולות התושבים, אשר מעמידים את הודעות מועצת רמת-חובב ומשטרת ישראל בסימן שאלה.

ניתן היה לצפות כי תתבצע באיזור היערכות הולמת לאירועי חומ"ס וזאת לאור הסכנות הידועות, ולנוכח אירועי החומ"ס הרבים שהתרחשו באתר בעבר, ופגיעתם באוכלוסייה האזרחית השוכנת בצמוד לאתר. ואולם, בחינת המהלכים לקיום, עדכון ומימוש נוהל מותאם לישוב ואדי אל-נעם בשעת אירוע חומ"ס מלמדת כי ממשלת ישראל נמנעה עד כה ממימוש אחריותה לשלומם של התושבים.

ניתוח האירוע הכלול בדו"ח מלמד כי ממשלת ישראל חייבת להתעורר משאננותה בטרם יתרחש אסון. על הממשלה לפעול להגדרת נהלים ברורים ושימיים לפעילות התרעה, ידוע ופינוי, לחלוקת אמצעי הגנה מותאמים ולתרגול הנהלים בישוב במהירות האפשרית.

סקר אפידימיולוגי שפרסם משרד הבריאות בשנת 2004 מלמד כי אזרחי ישראל המתגוררים באזור אתר רמת-חובב חשופים לסיכונים בריאותיים, ובכלל זה מחלות בדרכי הנשימה, מומים מולדים ותמותה קדם-לידתית. ואולם, הסקר לא הביא לשינוי מהותי במדיניות הממשלה ביחס לתושבים המתגוררים בצמוד לאתר.

הפיקוח על הזיהום שגורמים מפעלי רמת-חובב לאורך השנים והדיון האקטואלי בהעברת נתח גדול מפעילות הצבא לאזור (עיר הבה"דים) נבחנים בדו"ח הנוכחי לאור הזכות לבריאות ולסביבה בריאה של תושבי ותושבות מדינת ישראל. הסכנה הסביבתית המוכחת, הסיכונים הבריאותיים הידועים והחשש שקיימים סיכונים בריאותיים משמעותיים נוספים שטרם נחקרו, מחייבים את ממשלת ישראל לפעול. **על הממשלה לטפל באופן ראוי ומהיר בסיכונים שבהם מעמידים מפעלי רמת-חובב באופן יומיומי את המתגוררים לצידם.**

המידע הכלול בדו"ח יאפשר לציבור הישראלי לקיים דיון ביקורתי ומעמיק במדיניות הסלחנית שבה נוקטות ממשלות ישראל כלפי בעלי ההון המזהמים את הסביבה ופוגעים בזכותם של תושבי הנגב לבריאות.

לבסוף, האירוע האחרון מאיר באור קודר את התנהלות רשויות המדינה במהלך המשא ומתן הארוך שנציגי התושבים בוואדי אל-נעם מנהלים עמן בעשור האחרון במטרה לאתר מיקום חלופי עבור יישובם. מדינת ישראל הזניחה וממשיכה להזניח את תושבי הכפרים הבלתי-מוכרים בנגב בכלל ותושבי הישוב הבלתי-מוכר ואדי אל-נעם בפרט, בהתעלמה מהחובה להכיר ביישוביהם ולתכנן עבורם ישובים המתאימים לצרכיהם, תרבותם ואורח חייהם באזורים בטוחים מן הבחינה הבריאותית והסביבתית. לדחייה המתמשכת בהליכי ההכרה השלכות מרחיקות לכת ביחס לתושבי הישוב, ובפרט ביחס לזכותם לבריאות. על ישראל לפעול בהגינות ובדחיפות לקידום פתרון מוסכם לתושבי ותושבות ואדי אל-נעם.

הישוב ואדי אל-נעם: "סביבה בלתי בריאה לחלוטין"

הישוב ואדי אל-נעם קיים לפחות מ-1953. באותה שנה העבירו רשויות המדינה והצבא את מרבית תושביו מאדמותיהם ההיסטוריות, בעיקר מאזור חלוצה ומהמרחב הנמצא מערבית לכביש 40 (איזור מרטבה), למקום מושבם הנוכחי. מאז ועד היום, במשך למעלה מיובל שנים, מתגוררים תושבי ואדי אל-נעם ביישובם "באופן זמני" עד למציאת פתרון של קבע עבורם. במהלך השנים, עד לשנות השמונים, נערכו פעולות ריכוז ו"העברות" אוכלוסייה בעיקר מאזורים דרומיים לצומת הנגב, אל הישוב.

כיום, מתגוררים בוואדי אל-נעם יותר מ-5,000 תושבים שהם קרוב ל-1,200 משפחות. 50% מתושבי ואדי אל-נעם הם צעירים/ות מתחת לגיל 18. 25% מהאוכלוסייה, יותר מ-1,250, הם ילדים מתחת לגיל 4.¹

באמצע שנות החמישים הוקם בישוב בית-ספר יסודי. במהלך השנים הורחב בית-הספר ולפני מספר שנים פוצל לשני בתי-ספר על ידי חומת הפרדה. בתי-הספר נותנים מענה לכ-1800 תלמידים ותלמידות, מרביתם מהישוב ומיעוטם מהישובים שבסביבה. במתחם החינוך מצויים גם 12 גני ילדים (חובה וטרום חובה). בינואר 2006 נפתחה בישוב מרפאה ראשונית, הממוקמת במרחק של כ-1 ק"מ מזרחית למתחם בתי-הספר, ובצידה תחנה לבריאות המשפחה. בית-ספר תיכון בישוב שגב-שלום נותן מענה לכ-400 תלמידי תיכון מוואדי אל-נעם. הקמת בית-הספר והמרפאות הייתה תולדתן של עתירות לבג"ץ שהוגשו במהלך השנים על-ידי התושבים וארגונים שינוי חברתי.

נוסף על כך פועלים בישוב שלושה מועדוני נשים, ילדים ונוער ותשעה גני ילדים, שהוקמו ביוזמת התושבים; מכולות קטנות לשירות המשפחות במקבצי המגורים; ומבנה בוץ שבו מתקיימות פעילויות לרווחת הקהילה, שהוקם במרכז הישוב בשותפות בין התושבים לארגוני שינוי חברתי.

בשנת 1997 בחרו התושבים ועד מקומי על מנת שייצגם בפני כל גורם ממסדי ובמיוחד כדי לייצג את הישוב בפני משרדי הממשלה. הועד הקים לצידו עמותה בשנת 1998.² לכל אחת מהמשפחות המורחבות בישוב נציג בוועד ובראשו עומד יו"ר, לבאד אבו-עפאש.

ואדי אל-נעם מוקף סיכונים סביבתיים. אתר רמת-חובב כקילומטר ממערב, רכבת להובלת חומרים מסוכנים מצפון וממערב, רמת-בקע, מתקן צבאי לניסויים, בדרום-מזרח, מתקן עצום של חברת החשמל במרכז הישוב ושטחי אש בקרבת הישוב הופכים את ואדי אל-נעם לפצצה סביבתית מתקתקת. אולם התרחיש המסוכן ביותר הוא זה של אירוע חומר מסוכן: אירוע בו חומר מסוכן, אחד ממאות החומרים המשמשים בתהליכי הייצור במפעלי רמת-חובב, משתחרר לאוויר כתוצאה מפיצוץ, דליקה או כל טעות אנוש או תקלה טכנית אחרת. בשעת אירוע מעין זה מצויים אלפי התושבים והתושבות של ואדי אל-נעם בסכנת חיים אמיתית ומיידית.

מצב סביבתי-בריאותי קשה זה הביא את התושבים לפעול להעתקת מקום מגוריהם למקום אחר. דבריו של איברהים אבו-עפאש, תושב הישוב, מבהירים את מניעיהם:

" אנחנו בעצם מוכנים לעבור לכל נקודה שהמדינה תרצה בתנאי שהישוב יהיה חקלאי. בקשתנו היחידה היא ישוב חקלאי... משהו בגוון חקלאי. לא מדאיג אותנו במיוחד איפה הנקודה המתאימה... אנחנו מוכנים

¹ נתוני הגילאים מבוססים על נתונים כלליים ביחס לכפרים הבלתי-מוכרים בנגב. ראו: השנתון הסטטיסטי לבדואים בנגב, המרכז לחקר החברה הבדואית ותרבותה, אוניברסיטת בן גוריון בנגב, 2004, עמ' 24. ראו גם פרסומים שונים של משרד הבריאות.

² העמותה קיבלה אישור בשנת 2002.

לעבור לא בגלל שאנחנו לא קשורים לקרקע, אלא בגלל שאנחנו סובלים מהסביבה.. מצד מערב יש לנו את רמת-חובב עם כל הצרות שיש בה ובתוך הכפר יש לנו את חברת החשמל עם כל הצרות שיש בה, ומצד דרומי-מזרחי יש לנו את רמת-בקע וכל הסביבה הזאת היא סביבה בלתי בריאה לחלוטין. ...אז אנחנו בעצם בגלל כל הבעיות האלה ובגלל הסביבה אנחנו מוכנים לעבור, מוכנים לעבור לכל נקודה.³

³ בתוך: אורי קליינר [במאי], מוכרים. ישראל וארה"ב 2007, דקות: 53: 33-00-0: 30: 0.

רשומון או ביזיון? הערכה מחודשת של אירועי ה-13 באוגוסט לאור עדויות

התושבים⁴

יעיסיים זה נפלא, אבל לא כל הזמן קורים ניסים. " [נגייב אבו-ג'ריביע, תושב הישוב]

חקירת האירוע בידי הרשויות

ב-13.8.07 שוחררה לאוויר כמות לא ידועה של חומר אורגנו-זרחני בשם 'סופרתיון', כתוצאה מפיצוץ שאירע במפעל 'מכתשים', השוכן באתר רמת-חובב. בהודעות לעיתונות שהתפרסמו ביום האירוע, הודיעו המועצה המקומית-תעשייתית רמת-חובב והמשרד להגנת הסביבה כי יחקרו עד תום ובמהירות האפשרית את האירוע. ממועצת רמת-חובב נמסר כי היא מתייחסת בחומרה רבה לאירועים.⁵ גדעון עזרא, השר להגנת הסביבה, הורה לבכירי משרדו לחקור את האירוע בדחיפות ולהגיש דו"ח ביניים בתוך 24 שעות.⁶ בדו"ח הביניים נקבע כי המפעל יגיש דו"ח בהקדם, וכי מועצת רמת-חובב ומחוז הדרום במשרד להגנת הסביבה יגישו תחקיר מפורט יותר בתוך שבועיים מהאירוע.⁷ מעניין לציין שחברת 'מכתשים' לא פרסמה כל מסמך פומבי באשר לאירוע ובאתר החברה אין כל זכר להתרחשותו.⁸

למרות ההצהרות לפיהן הנושא ייבדק לעומק ובתוך שבועיים, הליכי הבדיקה מתמשכים ומתנהלים בעצלתיים. ככל הידוע לנו, לפחות 5 גופים אמורים לחקור את האירוע ולגבש מסקנות: מפעל 'מכתשים', מועצת רמת-חובב, המשרד להגנת הסביבה, משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה (להלן: תמ"ת) ומשטרת ישראל. אולם, במהלך סיוור שערכה ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת ביום רביעי ה-22.8.07 לאזור,⁹ התברר כי המשרד להגנת הסביבה, וכמוהו גם שאר הגופים, עודם ממתניים למסקנותיה של חקירת האירוע שמבצע מפעל 'מכתשים'. המפעל עורך את החקירה בעניין הפיצוץ בעצמו, בחוסר שקיפות וללא כל פיקוח. על נתונים אלו מבקש המשרד להגנת הסביבה להסתמך בחקירתו. חברי הכנסת שהשתתפו בסיוור נזפו במשנה למנכ"ל המשרד להגנת הסביבה, ד"ר יוסי ענבר, שמונה לחקור את האירוע, על ההמתנה הארוכה ועל הנכונות להסתמך על ממצאי המפעל ועליהם בלבד. הם עודדו אותו לנהל חקירה עצמאית ולפעול במהירות הראויה.

בירור שנערך עם ד"ר יוסי ענבר, סמנכ"ל המשרד להגנת הסביבה, באשר להתקדמות התחקיר העלה כי ביום שני ה-27.8.07 הגיש מפעל 'מכתשים' דו"ח ביניים. בהמשך כותב ענבר כי: "אנחנו עוקבים אחר

⁴ עדויות התושבים והתושבות מבוססות על שיחות עם 5 משפחות בישוב, ועל פגישה בה נכחו נציגי משפחות אשר 12 מהם כתבו עדויות על האירוע. העדויות נאספו על-ידי אורלי אלמי ביום שבת, 25.8.07 בישוב. חלק מתושבי הישוב העדיפו להישאר בעילום שם. כמו כן, נערכו שיחות של חברי הארגונים עם מספר תושבים מיד לאחר האירוע.

⁵ משה דיין, דובר, 5 עובדים ממפעלי רמת-חובב נפגעו קל בפיצוץ מיכל שהכיל חומר אורגנו זרחתי. הודעה לעיתונות מיום 13.8.07.

<http://www.ramat-hovav.muni.il/Uploads/229p-4Organo-Makhteshim.doc>

⁶ דובר המשרד להגנת הסביבה, בעקבות האירוע במפעל מכתשים שברמת-חובב-המשרד להגנת הסביבה עורך תחקיר בהיבט הסביבתי. הודעה לעיתונות מיום 13.8.07.

⁷ ד"ר יוסי ענבר, המשנה למנכ"ל, המשרד להגנת הסביבה. סיכום ביניים - תחקיר אירוע פיצוץ במפעל מכתשים - 13.8.07. הוגש לשר להגנת הסביבה, ח"כ גדעון עזרא, ביום כ"ט אב תשס"ז, 13.8.07.

⁸ על הכסות שמעניקה מועצת רמת-חובב למפעלים ועל העדרם מהדיונים הפומביים בנושא ראו פרק 4. אתר החברה:

<http://www.mcw.co.il>

⁹ בעת כתיבת דו"ח זה טרם התפרסם סיכום סיוור הועדה והציטוטים מהסיוור לקוחים מעדויות המשתתפים בסיוור ובהם: אסף רוז, גיל יעקב, שירי ספקטור ולבאד אבו-עפאש, ומהפרסומים בתקשורת שהתלוותה לסיוור, ראו: שחר אילן, הצעה: לפנות את הבדואים מאזור הסכנה, הארץ, 23.8.07.

הדוחות ועבודת משרד העבודה – מיד בשבוע הבא נקבל החלטה לגבי המשך תחקיר/חקירה בהתאם לממצאים.¹⁰

גם במועצת רמת-חובב גברה השאננות על החובה לערוך בדיקה מיידי, מהירה ומעמיקה כאחת. בתכתובת אלקטרונית הסביר משה דיין, דובר מועצת רמת-חובב כי "החיפזון השטן" וכי אין מה לרוץ ולהזדרז.¹¹ כמו כן ציין הדובר בתשובתו כי "יהדות של המועצה לא ייצא כל עוד לא תהייה סקירה ותייעוד מלא של המשטרה, שיכלול לוח זמנים לאחר הצלבת נתונים". ב-26.8.07, קרוב לשבועיים מתום האירוע, מונתה ועדת בדיקה מטעם המועצה. הוועדה צפויה להעביר את מסקנותיה עד ל-6.9.07.¹²

פנייה למשרד הבריאות העלתה כי לדעת ראשיו, אין לו כל מחויבות לבחון את האירוע מנקודת המבט של הזכות לבריאות, אף שהיא בסמכותו הבלעדית. כשנשאלה נציגת המשרד אם יש בכוננתו לחקור את האירוע, השיבה כי משרד הבריאות אינו אחראי בכל צורה שהיא לאירוע, ושהאחריות הישירה לחקירתו היא של המשרד איכות הסביבה.¹³

בד-בבד, מדהים לגלות, כי אף אחד מהגופים החוקרים לא מצא לנכון לכלול בתחקיריו את עמדת התושבים המתגוררים בסמוך למפעל, ושלצד עובדי המפעלים, היו הנפגעים העיקריים מהאירוע. זאת ועוד, גורמים אלה לא פנו לתושבי ואדי אל-נעם או לנציגיהם כדי לאמת את המידע אותו מסרו הגורמים הממסדיים.

ראוי להשתאות: כיצד מתכוונים המשטרה ומועצת רמת-חובב לבחון את התנהלות הגופים האחראים בהתאם לתו"ל [תורת לחימה, א"א]¹⁴ בלא לשוחח עם התושבים שבשלב מסוים באירוע נקבע שיש לפנותם. כיצד קובע ד"ר ענבר כי "כל כוחות ההצלה פעלו על פי התו"ל לטיפול באירועי חומרים מסוכנים"¹⁵ בלא לברר מה התרחש בישוב ואדי אל-נעם בזמן האירוע?

כיצד נודע לתושבים על האירוע?

המשרד להגנת הסביבה הוציא ביום האירוע הודעה לעיתונות בה תואר המצב כך: "היום (יום שני, 13.8.07) בשעה 11:49 התקבל דיווח ראשון במשרד להגנת הסביבה ממוקד מועצת רמת-חובב על פיצוץ במפעל מכתשים. בשעה 12:05 דיווח כי מדובר בחומר הדברה בשם סופרתיין... צוות ניטור של המשרד להגנת הסביבה זיהה שאריות מהחומר כקילומטר מזרחית לכביש 40. לבקשת המשרד להגנת הסביבה

¹⁰ ד"ר יוסי ענבר, תשובה ל: כמה שאלות בנושא רמת-חובב. תשובה לגיל יעקב, מגמה ירוקה, תכתובת אלקטרונית, 27.8.07.

¹¹ משה דיין, תשובה ל: שאלה בנוגע לאירוע ברמת-חובב 13.8.07. תשובה לאורלי אלמי, מחברת הדו"ח, תכתובת אלקטרונית. 23.8.07.

¹² מערכת, מונה ראש צוות בדיקה לאירוע פיצוץ החומר המסוכן ברמת-חובב, אתר mynegev, 26.8.07.

http://www.mynegev.co.il/show7.php?idp=62&id_new=2901

¹³ הדסה אדן, מהנדסת המחוז, משרד הבריאות, שיחה טלפונית עם ואסים עבאס, רופאים לזכויות אדם, 29.8.07.
¹⁴ משה דיין, תשובה ל: שאלה בנוגע לאירוע ברמת-חובב 13.8.07. תשובה לאורלי אלמי, מחברת הדו"ח, תכתובת אלקטרונית. 22.8.07.

¹⁵ ד"ר יוסי ענבר, המשנה למנכ"ל, המשרד להגנת הסביבה. סיכום ביניים - תחקיר אירוע פיצוץ במפעל מכתשים - 13.8.08. הוגש לשר להגנת הסביבה, גדעון עזרא, כ"ט אב תשס"ז, 13.8.2007.

העבירה משטרת ישראל הנחיה לפזורה הבדואית באזור להתרחק לכיוון צפון למי ששוהה במקביל לכביש
40, 16

בדו"ח הביניים של המשטרה להגנת הסביבה מוסבר כי: "מיד עם הפיצוץ הופעלו מערכות החירום של
המפעל ובעקבותיה של המועצה. נשלחה הודעה למפעלים השכנים (ע"י המועצה) להסתגר... כוחות החירום
- משטרה, כיבוי אש, מד"א והמשטרה להגנת הסביבה הגיעו במהירות רבה." 17

בשיחה טלפונית שנערכה עם רפ"ק תמיר אבטבי, ממלא מקום דוברת מחוז דרום במשטרת ישראל, ב-
27.8.07, הוא סיפר כי לאחר שנתקבלה במשטרה הערכת מצב מהמשטרה לאיכות הסביבה לפיה טווח
הסיכון מגיע עד למרחק 2 ק"מ מהמתקן, החלה המשטרה בניסיון פינוי שהתנהל בשלושה ערוצים:

(1) כניסה לשטח עם ניידות שהפעילו מערכות כריזה שביקשו מהתושבים לפנות את הבתים;

(2) פנייה של הדובר לכלי התקשורת;

(3) פנייה אישית באמצעות טלפון של היועץ לענייני ערבים לראשי המשפחות.

ביחס לשאלה האם השטח עליו הוא מדבר הוא כביש 40 או הישוב עצמו, לא ידע הדובר לענות.¹⁸

**מתיאורים אלה עולה כי חלף פרק זמן לא קצר מהרגע בו התרחש הפיצוץ ועד להעברתה של הודעה למי
מהתושבים. התושבים שמעו את הפיצוץ, הבחינו בעשן, והריחו את הריח בתוך דקות מועטות מהאירוע.
נראה כי בין רגע הפיצוץ לדיווח על נוכחות החומר עברו יותר מ-15 דקות. מהמידע המצוי בידינו עד כה לא
ניתן לקבוע כמה זמן חלף מרגע הדיווח ועד לזיהוי שאריות החומר מזרחית לכביש. כן קשה לקבוע מה היה
פרק הזמן שחלף מרגע הזיהוי ועד להעברת הבקשה למשטרת ישראל ומתי החלה המשטרה בהעברת
המידע.**

שאלה מרכזית שלא ניתן לה מענה בדיווחי הרשויות אלו הנה: כיצד היה על התושבים לנהוג באותו פרק
זמן? האם יכולים היו להתגונן בדרך כלשהי מפני הרעה? כיצד הייתה ההודעה אמורה להגיע לכלל
התושבים שעה שחלק מראשי המשפחות נעדרו מהישוב ולא היה באפשרותם להפיץ את המידע? כיצד היו
אמורות נשים שנתרו עם ילדיהן בבתיהן, להתמודד עם הפער בין ההשערה שמתרחש אסון לנגד עיניהן
לבין העדר המידע? כיצד היו אנשים מבוגרים וחולים אמורים להתמודד עם האיום הנשקף להם?

התקשורת דיווחה גם היא, כי התושבים קיבלו מידע על הנעשה בשפתם, ובחלק מהמקורות אף נקבע כי
האוכלוסייה הערבית באזור פונתה: "בעקבות הפיצוץ פנו גם התושבים הבדואים המתגוררים באזור,
עבורם הביאה המשטרה אוטובוסים וכרוזים בערבית...".¹⁹ גם אמצעי התקשורת התמקדו בשלב זה בעיקר
בסוגיית הפינוי ולא הקדישו כל התייחסות לפעולות מערכות היידוע וההיערכות בקרב התושבים.

¹⁶ דובר המשטרה להגנת הסביבה, בעקבות האירוע במפעל מכתשים שברמת-חובב-המשטרה להגנת הסביבה עורך
תחקיר בהיבט הסביבתי. הודעה לעיתונות מיום 13.8.07.

¹⁷ ד"ר יוסי ענבר, המשנה למנכ"ל, המשטרה להגנת הסביבה. סיכום ביניים - תחקיר אירוע פיצוץ במפעל מכתשים -
13.8.08. הוגש לשר להגנת הסביבה, ח"כ גדעון עזרא, ביום כ"ט אב תשס"ז, 13.8.2007.

¹⁸ רפ"ק תמיר אבטבי- ממלא מקום דוברת מחוז דרום במשטרת ישראל, שיחה טלפונית עם מיטל שרון, מתמחה,
האגודה לזכויות האזרח בישראל, 27.8.07.

¹⁹ ענת ברשקובסקי ומורן ראדה, פיצוץ ברמת-חובב: חומר רעיל ריחף מעל האזור, Ynet, 13.8.07.

כך, למשל, לא נבדקה באמצעי התקשורת השאלה, כיצד התושבים מקבלים מידע חיוני בעת האירוע. תושבי היישוב אינם מחוברים לרשת החשמל, בשעות היום הגנטוריים הפרטיים שברשותם אינם פועלים והמידע הזורם בערוצי התקשורת האלקטרונית מגיע אך למעטים מהם. זאת ועוד, בשעות היום נמצאים ביישוב בעיקר נשים, זקנים וילדים, וברשות רבים מהם אין טלפונים ניידים.²⁰ לעומתם, דווקא תושבי ישראל המתגוררים במרחק 10 ק"מ מהאירוע ואשר לא היו נתונים בסיכון, לא התקשו לקבל עדכונים: "תושבי השכונות הדרומית של באר-שבע לא נקראו לנקוט פעולות מיוחדות, אלא להמשיך ולקבץ אחר הדיווחים בתקשורת."²¹

כיצד אם כן, קיבלו התושבים את המידע על האירוע, ממי, ומה יכלו לעשות עם המידע?

"בעת האירוע הייתי בעבודה בת"א. הבוס שלי שמע ברדיו והתקשר אלי. לא ידעתי מה לעשות. לנסוע? לחזור? האם הביאו אוטובוסים? התקשרתי לחברים ולאחים עד ששמעתי שהכל בסדר. האישה הייתה עם הילדים. הילדים פחדו מאוד." [עלי, תושב היישוב]

"באותו יום שהיה הפיצוץ אני הייתי בעבודה בב"ש. לא ידעתי מה לעשות מכיוון שלא ידעתי במדויק מה קרה. גם לא הייתה גישה לאזור כי סגרו את כביש 40. התקשרתי לבית ולא ענו לי" [אמין אבו-דליח, תושב היישוב]

"יזמן האירוע שמענו ונסעתי לכיוון הבית אבל המשטרה חסמה את הכביש. התקשרתי, והאישה אמרה לי הילדים מאוד במצב סכנה ויורדות דמעות מן העיניים." [עתיק זנון, תושב היישוב]

משלוש העדויות הראשונות עולה בבירור כי הגברים ששהו מחוץ ליישוב חוו תחושות של אי ודאות באשר לגורל בני משפחותיהם, שנמצאו באיזור האירוע. אלו שניסו להגיע למשפחותיהם נתקלו בכביש סגור.

מאחר ועשרות מתושבי ואדי אל-נעם עובדים במפעלי רמת-חובב, הרי שחלקם נכחו במפעל 'מכתשים' ו/או באחד המפעלים הסמוכים בעת הפיצוץ. כך מספר א', תושב היישוב: "יזמן הפיצוץ הייתי בעבודה ב'תרכובות ברום' ליד 'מכתשים'. הפעילו את אזעקת החירום, כל העובדים ברחו מהמפעל בחוץ. הם התפזרו על ההרים ליד המפעל. אחרי זמן הם הביאו אוטובוסים לאנשים [במפעל, א"א]. אני התקשרתי לבית וסיפרתי להם מה קרה. [הם] אמרו לי שכבר הריח של החומר הגיע אליהם." כלומר הפועל עדכן את בני משפחתו בנוגע לפרטי האירוע בלבד, שכן ממילא על האירוע "נודע" להם, קודם לכן, בעת ששאפו את החומר לריאותיהם.

"יהייתי בב"ש. לא ידעתי על זה רק אחרי שהאישה התקשרה ואמרה שיש בבית ריח מסריח ובלתי נסבל. אז התקשרו אנשים שהיו בעבודה ברמת-חובב. אז התקשרתי לאישה. לא היה שום צופר או משהו אחר שיידע אותנו מה קרה." ב', תושב היישוב, שמע על האירוע מאשתו ששהתה בבית. כיוון שלא קיבלה כל מידע על האירוע ולא ידעה מה קורה ומה לעשות, פנתה לבעלה שהיה באותה עת בבאר-שבע. הבעל פנה לקרוביו שעובדים באתר רמת-חובב לקבל עדכון וחזר לאשתו כדי להנחותה כיצד לפעול. אמצעי התראה מכל סוג שהוא לא פעלו.

²⁰ החיבור לטלפונים קבועים אינו מתאפשר בכפרים הבלתי-מוכרים בנגב.

²¹ שם.

תושבים ששהו בביתם בעת האירוע סיפרו כיצד הבינו שזהו אירוע חומ"ס: 'בשעות הבוקר הייתי בבית עם הילדים. הבית שלי ממזרח למפעל 'ברום', באותו כיוון הרוח. התחלנו להריח ריח דומה לגז "בישול". והריח התחיל להיות בלתי-נסבל. התקשרתי באופן פרטי לאנשים מהמשפחה שעובדים במפעל כדי לשאול אם קרה משהו. אז אמרו שקרה פיצוץ בגז מאוד מסוכן והתחילו לפנות את העובדים. ובינתיים לא הודיעו לאנשים הגרים באיזור."

גם ג', תושב הישוב, מעיד על הדרכים הפרטיות שבהן בחר להשתמש על מנת להשיג מידע בנוגע לאירוע. ובדומה לו, ד', מגלה את האירוע באמצעות האף: "אני הייתי בבית והרחתי ריח של גז, משהו חונק. חשבתי על הגז שבבית, יצאתי מחוץ לבית וזה היה אותו ריח ואז ידעתי שזה בא משהו מהאוויר." [ד', תושב הישוב]

משלל העדויות עולה בבירור היעדרה של המדינה, וכל הגורמים האחראיים מטעמה, מתהליך היידוע של התושבים. זאת ועוד, לאורך רוב משכו של האירוע לא ידעו התושבים כלל מהו ה"אירוע". הם נעזרו בשיטות אישיות כגון דיווח שנתקבל מאת קרובים העובדים באתר רמת-חובב, על-מנת לקבל מידע חיוני, להעריך את מידת הסיכון הנשקפת להם ולשקול את מעשיהם.

השארית תהליכי היידוע ב"כלים" כגון אלה מהווה סיכון רב לתושבים. מי שאינם מקושרים או שאין בידיהם אמצעי תקשורת נותרים בלא מידע. המידע המגיע ממקורות בלתי פורמאליים הוא לעולם חלקי ומבוסס גם על שמועות. **על כן, נודעת חשיבות רבה לקיום מנגנוני התרעה מיידיים בשעת ארוע חומ"ס, ובפרט כן ביחס לתושבי ואדי אל-נעם.**

רק אחד המרואיינים, איברהים אבו-עפאש, סיפר כי היועץ לענייני ערבים במשטרת ישראל-מחוז דרום פנה אליו טלפונית לדווח על האירוע²², וכך הוא מספר: "היינו בעיר, התקשר אלי שלום מהמשטרה. אמר: יש אירוע ברמת-חובב, יש לפנות את האנשים. יצאתי לכיוון הישוב ומצאתי שהכביש בדיוק נסגר. הכביש סגור. זהו. לא נתנו לאף אחד לעבור. התקשרתי ישר לאשתי, אמרה לי שהם ראו את העשן, שמעו את הפיצוץ אבל "זה לא כיוון שלנו". שאלתי מה קרה? אמרה: "אני חושבת שזה נגמר." דומה שהדברים ברורים. הודעה יחידה זו הגיעה לאדם שאינו מצוי בישוב. היא לוותה בדרישה בלתי-אפשרית לעשיית מעשה שאינו נופל בתחום אחריותו של האדם, ובכל מקרה היא הגיעה רק בשלב מאוחר יחסית של האירוע. ההודעה הבודדת משקפת הימנעות ממימוש האחריות המוטלת על המשטרה לפעול להבטחת שלום התושבים בשעת אירוע חומ"ס.

לסיום, מובאים דבריה של מ' אבו-ג'יריביע, תושבת הישוב. מ', שישבה בביתה, המצוי על גבעה גבוהה באיזור והעריכה כי כיוון הרוח אינו מסכן אותה בפעם הזו, העירה: "אנחנו בבית שלנו, אם הרעל היה מגיע אלינו, היינו מתים כי אף אחד לא הודיע, לא הזעיק אותנו, רק שמה (מצביעה דרומה)"

מה עלינו לעשות? התושבים והנהלים

"אין התרעה ולא היה מישהו מוסמך. כולם סמכו על כולם." [נגיב אבו-ג'יריביע, תושב הישוב]

²² יצוין כי נעשתה פניה גם למנהלי בתי-הספר.

בהמשך תוצג שאלת הנהלים המתייחסים לאירוע חומ"ס בהרחבה. לעת עתה, ראוי לבחון את התנהגות התושבים, ובפרט מה ידעו אודות נהלים אלו.

"כל המשפחה ברחה מהבית אל השכן. כל הילדים והנשים היו יחד, כי מאוד פחדו. איתרתי אותם דרך השכנים. הם היו בלחץ. הם חשבו שהם הולכים למות" [אמין אבו-דליח, תושב הישוב]

יושבת אישה וילדיה הקטנים בביתה, ולפתע פיצוץ. בעלה בעבודה, אין ברשותה רכב, אין בידה טלפון נייד. מה עליה לעשות? להישאר? לברוח? להתחבא? אישתו של אמין בחרה לברוח לבית השכנים. אילו התרחש באותו זמן אירוע שהיקפו חמור יותר, יתכן שהחלטתה זו הייתה עלולה להתברר כהרת אסון לה וילדיה.

אישתו של ב' התקשרה אל בעלה בטלפון הנייד כדי לקבל עזרה: *"... האישה התקשרה ואמרה שיש בבית ריח מסריח ובלתי נסבל... אז התקשרתי לאישה ואמרת לי לה שתסגור את הדלתות והחלונות ושימתינו עד שיעבור הריח המסריח."*

המלצותיו של ב' תואמות את המלצות המומחים²³ ואולם קשה שלא לתמוה כיצד הצליח להתמודד עם האירוע ממרחק, ובהעדר כל מידע על אופי האירוע, כיוון הרוח וכו'.

התושבים בוואדי אל-נעם מצאו עצמם נדרשים להתמחות בהערכת סיכונים הנובעים מחומרים מסוכנים בכדי לשרוד. מדינת ישראל יוצרת מצב זה בהעדר נהלי יידוע, מיגון, התרעה ופינוי ברורים, ידועים ונהירים לאוכלוסייה.

להבדיל מב', תושב אחר של הישוב לא ידע בדיוק מה לעשות: *"סגרנו חלונות של הבית והריח נשאר בתוך הבית ואז יותר קשה. פתחנו חלונות. המשיך להיות בלתי-נסבל. ואז התחלתי לקחת את הילדים ברכב, לעבור לנקודה נגד כיוון הרוח."* [ג', תושב הישוב]

ד', תושב נוסף, מספר כיצד פעל בדרך של פינוי עצמאי: *"יחזרתי לבית, הוצאתי את הילד והאישה. האישה לא הרגישה טוב, היא בהריון, אז ברחנו לכיוון הנגדי של הרוח."*

יצוין כי באתר Ynet פורסמו כללי זהירות לתושבים זמן קצר לאחר שנודע האירוע. בין ההמלצות: הימנעות משהייה מחוץ לבית עד לפרסום הודעות מתאימות מטעם המשרד לאיכות הסביבה ומשרד הבריאות; הנחת בגד מעל הפה בכדי להפחית את מידת החדירה של החומר לכלי הנשימה; שטיפת העיניים בזרם מים במקרה של צריכה והימנעות משפשוף.²⁴ לא ברור למי כוונת כללי הזהירות: רוב תושבי האזור הנפגע חיים ללא חשמל וטלפון וממילא אין ברשותם מחשב. בנוסף הם צורכים בעיקר תקשורת בשפה הערבית.

על רקע עדויות אלו תמוהה קביעתו של ד"ר יוסי ענבר בדו"ח הביניים אודות האירוע:

²³ "על החומצה סיפר ל-Ynet פרופ' עוזי אבן, מבית-הספר לכימיה באוניברסיטת תל-אביב: "... בדרך כלל, אם אנשים נמצאים בתוך חדר, לא יקרה להם דבר, כי זה לא כמו גז. אבל זה בתנאי שזה החומר היחיד שנפלט". מתוך: ענת ברשקובסקי ומורן ראדה, **פיצוץ ברמת-חובב: חומר רעיל ריחף מעל האזור**, Ynet, 13.8.07.

²⁴ ד"ר איתי גל, **הגז הרעיל ברמת-חובב: חומר ההדברה "סופרתיון"**, Ynet, 13.8.07.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3437016,00.html>

" מערכי הדיווח והתגובה של המפעל, המועצה וכוחות ההצלה האחרים עבדו ביעילות רבה. כל כוחות ההצלה פעלו על פי התו"ל לטיפול באירועי חומרים מסוכנים."²⁵

דברי ענבר מעוררים ספק באיכות הבדיקה עליה הוא ממונה. בחקירה המסכמת שומה על הרשויות לבחון את שהתרחש בקרב תושבי ואדי אל-נעם. ללא עדויות התושבים, לא יהיה ניתן לברר אם אכן פעלו "מערכי הדיווח" ו"הכוחות" לפי התו"ל, ואם לאו- אילו לקחים יש להפיק וכיצד ניתן לשפר את דרכי פעולתם? יפים לכך הדברים הבאים: "צריך שתהיה שפה משותפת בין המפעלים לאנשים או למועצה. שתיידע את האנשים. אני עובד במפעל שם מסבירים אם מותר לגעת במים, לא מותר [אחרי המגע עם החומר, א"א] זה חומר מתרכב עם מים. אותו דבר צריך." [ד. אבו-עפאש, תושב הישוב]

פינוי- היה או לא היה ?

"אני קרוב לרמת-חובב. הייתה רוח ונשמתי הריח. ולא פינו את הישוב." [ה', תושב הישוב]

בדו"ח הביניים של המשרד להגנת הסביבה מוסבר כי "כביש 40 נחסם לתנועה, ובוצעו פעולות ניטור על ידי המשרד להגנת הסביבה. בתחילת האירוע זוהו חומרים אורגנו-זרחניים במרחק של כ- 2.5 ק"מ במורד הרוח (מזרחית לרמת-חובב) באזור הפזורה הבדואית - הוחלט על פינוי התושבים (נשלחו 4 אוטובוסים על ידי המשטרה אך הפינוי לא בוצע בפועל)... לאחר כשעה וחצי (ב-15:13) האירוע נתחם בתחום המפעל בלבד, הכביש נפתח והמפעלים חזרו לפעילות שגרתית."²⁶

לדברי רפ"ק תמיר אבטבי, ממלא-מקום דוברת מחוז דרום במשטרה, במהלך הפינוי הגיעו כ-10 אוטובוסים לפנות את התושבים. מיעוטם הספיקו לעלות על האוטובוסים ורובם התפנו ברכבם הפרטי. לטענתו, הפינוי לא הושלם במלואו, שכן במהלכו חלפה הסכנה. האירוע ארך כחצי שעה, כשבמהלכו בדק נציג מהמשרד להגנת הסביבה את החומרים בשטח. כשנמסר למשטרה שהסכנה חלפה (על ידי המשרד להגנת הסביבה), הופסק הפינוי. לדבריו, המשטרה הודיעה על סיום האירוע באמצעות כלי התקשורת וכן באמצעות פניה נוספת לראשי המשפחות.²⁷

גם התקשורת סיפרה את סיפור הפינוי: "בעקבות הפיצוץ פונו שאר העובדים במתחם, וכמוהם גם התושבים הבדואים המתגוררים באזור, עבורם הביאה המשטרה אוטובוסים וכרזים בערבית."²⁸

התושבים מעידים שפינוי, כפי שתואר, לא התקיים כלל. תושבת הישוב שביתה נמצא כקילומטר וחצי מפתח מועצת רמת-חובב סיפרה: "בחדשות דיברו על זה שפינו את הבדואים באוטובוסים ואנחנו לא ראינו את האוטובוס. גם לעובדים של רמת-חובב לקח שעה וחצי לפני שהגיעו האוטובוסים." [ה' אלדנפירי, תושבת הישוב]

²⁵ ד"ר יוסי ענבר, המשנה למנכ"ל, המשרד להגנת הסביבה. סיכום ביניים - תחקיר אירוע פיצוץ במפעל מכתשים - 13.8.08. הוגש לשר להגנת הסביבה, גדעון עזרא, כ"ט אב תשס"ז, 13.8.2007.

²⁶ שם.

²⁷ רפ"ק תמיר אבטבי- ממלא מקום דוברת מחוז דרום במשטרת ישראל, שיחה טלפונית עם מיטל שרון, מתמחה, האגודה לזכויות האזרח בישראל, 27.8.07.

²⁸ ענת ברשקובסקי ומורן ראדה, פיצוץ ברמת-חובב: חומר רעיל ריחף מעל האזור, Ynet, 13.8.07. ראו גם: יובל לוי, ברמת-חובב השתלטו על ענן החומצה-הזרחתית, אומדיה, 13.8.07.

http://www.amedia.co.il/Show_Article.asp?DynamicContentID=6015&MenuID=837&ThreadID=1014018

גם אי מדווח כי לא נערך פינוי ולא התקבלה עזרה. "יהם לא דאגו להזעיק עזרה לכל מי שהיה קרוב למפעל וגרים בסביבה. המשטרה הגיעה לבתים שגרים ק"מ אחד מהמפעל אחרי שעה וחצי מזמן הפיצוץ." מעדות זו, כמו גם מהעדות הבאה, ניתן ללמוד על האיחור הרב בהגעת רכבי המשטרה הבודדים אל בתי התושבים להודיע על סיום האירוע וחלוף הסכנה: "...הריח הגיע ב-11:00-10:30. הכוחות...הגיעו בשעה 12:00-13:00." [מ' אבו-ג'ריביע, תושבת הישוב]

סיום האירוע

"לאחר כשעה וחצי (ב-15:13) האירוע נתחם בתחום המפעל בלבד, הכביש נפתח והמפעלים חזרו לפעילות שגרתית." כך מסכם יוסי ענבר את האירוע בדו"ח הביניים של המשרד להגנת הסביבה.²⁹

וכיצד מסתיים אירוע חומר מסוכן מנקודת מבטם של התושבים?

"אח"כ התחילו שוטרים להסתובב בכביש. שתי ניידות נכנסו לכמה בתים בישוב ואמרו "זה בסדר, נגמר, לא להתפנות, לחזור לשגרה". הם כמוכן קראו את זה בעברית והרבה אנשים לא הבינו מה קרה. הרי יש הרבה פיצוצים בסביבה (מרמת-בקע)." [איברהים אבו-עפאש, תושב הישוב] מוסיפה על דבריו ה' אלדנפירי, תושבת הישוב, שמתגוררת ממש מול אתר רמת-חובב, בקו התפשטות החומר: "המשטרה הגיעה אחרי שעה וקראה מהכביש להתפנות. אחרי שעתיים – באו להגיד שהכל בסדר. עברו בכמה בתים, לא בכלום." וגי' מן הישוב אומר: "צריך לציין שחלק מהאנשים כמעט לא ידעו בכלל. רק אחרי כמה ימים."

מסך כל העדויות עולה כי ברוב שכונותיו של הישוב לא נערך כל פינוי. זאת ועוד, למעשה כמעט ולא התקיים כל קשר בין התושבים (למעט בודדים) לבין הרשויות במהלך האירוע ולאחריו. כל התושבים שרואיינו העידו כי ההודעה על האירוע התקבלה בדרכים לא-דרכים וכי מערכות התרעה מסודרות לא פעלו (למעט אזעקות המפעלים, אותן שמעו תושבים מעטים הגרים בסמוך לתחום המועצה). אם אכן הגיעו למקום אוטובוסים הם היו מעטים מדי והגיעו מאוחר מדי. התושבים לא עודכנו על תחנות הפינוי בהם ניצבו האוטובוסים מאחר ולא תרגלו פינוי מעולם. על כן, קשה שלא לבוא לידי מסקנה, שאילו נדרש חלילה פינוי דחוף ספק רב אם ניתן היה לבצעו.

לפי המלצת המומחים, באירוע האמור ראוי היה להסתגר בבתיים, ובמקרה הצורך להניח בד על איזור הפה. בהיעדר התרעה, נהגו רבים מהתושבים אחרת, ואגב כך סיכנו את בריאותם. בהיעדר כל מערך התרעה, תרגול, מיגון ופינוי, נאלצו התושבים לסמוך אך ורק על עצמם.

מידע על החומר

"תגדי, את יודעת מה החומר?" [ס' אבו-תום, בשאלה למראיינת]

²⁹ ד"ר יוסי ענבר, המשנה למנכ"ל, המשרד להגנת הסביבה. סיכום ביניים - תחקיר אירוע פיצוץ במפעל מכתשים - 13.8.08. הוגש לשר להגנת הסביבה, גדעון עזרא, כ"ט אב תשס"ז, 13.8.2007.

אחת התוצאות של העדר מנגנון יידוע הוא היעדר מידע ביחס לחומר שהתפזר באוויר ולסכנות הטמונות במגע עימו: *"כישמתפוצץ חומר X, חייבת להיות הודעה על תופעות לוואי, מה החומר הזה עושה, דף מידע, שיעבירו לנציגים. אבל עכשיו אני אומר- יכול להיות שההקאות, שהקוצר נשימה מהחומר. למה לנחש?"* [ד. אבו-עפאש, תושב הישוב].

בשעת הפיצוץ במפעל מכתשים נפלט לאוויר בכמות לא ידועה מְטִידָאָטִיוֹן (Methidathion) שהוא הרכיב הפעיל בחומר שעסקו בייצורו בעת הפיצוץ: סופרתיון, המשמש להדברת חרקים בחקלאות.³⁰ חומר רעיל זה, ממשפחת הזרחנים האורגאניים, נספג בגוף האדם הנחשף למגע עמו באמצעות דרכי הנשימה או העור. לאחר שנפלט לאוויר בנקודה מסוימת, הוא עלול להישאר בקרבתה כשלושה שבועות.³¹ בפרק זמן זה הוא שוקע על מבנים, אוהלים, קרקע ומקווי מים, דבר העלול לגרום לחשיפה מתמשכת. הפיצוץ אירע בעת שעובדי המפעל צירפו מספר חומרים בתהליך ייצור חומר ההדברה למיכל, והריאקציה יצאה מכלל שליטה. החומר זוהה עד מרחק של 2.5 ק"מ מזרחית לאתר רמת-חובב (בתחום הישוב ואדי אל-נעם, א"א).

כמו חומרים זרחניים-אורגאניים אחרים, עלול החומר לגרום לתגובות נוירולוגיות בלתי רצויות, אך עוצמתן ונזקן תלויים בריכוז החומר ובמשך החשיפה. במקרה של חשיפה אקוטית, כמו באירוע המדובר, עלול החומר לגרום בעיות בדרכי הנשימה, כמו גם בעיות נוירולוגיות. החשיפה לריכוז גבוה עלולה להיות מסוכנת. בתאונות עבודה שהתרחשו ברחבי העולם במפעלים דוגמת 'מכתשים', נגרמו לעובדים הקאות, פרכוסים ובמקרים קיצוניים אף מוות. בחשיפה כרונית (משך מספר חודשים לפחות) כרוך סיכון מסוים ללקות בסוגים שונים של סרטן בכבד. המידע על השפעות החשיפה לחומר בקרב בני אדם מוגבל: מאחר שאין עורכים ניסויים מסוכנים כאלה על בני אדם, רוב המידע מתבסס על ניסויים בבעלי-חיים.³²

הערכת סיכונים שנערכה בסוכנות להגנת הסביבה של מדינת קליפורניה בארה"ב מלמדת כי במקרה של חשיפה אקוטית כמות החומר שאינו מהווה סיכון (במובן של העדר השפעה נצפית), עמדה על 0.18 מ"ג לק"ג משקל גוף. כמות גבוהה מזו מהווה סיכון להרעלה.³³ **יצוין כי בעקבות הודעה של ממשלת קנדה על בחינה מחודשת של מעמד הרעילות של החומר במדינה, פסקה החברה המסחרית נובארטיס מלייצר ולשווק את החומר במדינה והשימוש בו הופסק.**³⁴

במאמר שפורסם ביום הפיצוץ באתר Ynet תיאר ד"ר אמיר גל את תופעות הלוואי העלולות להיווצר בעת מגע עם החומר: *"הרעלת סופרתיון עלולה לגרום בשעות הראשונות למגוון רחב מאוד של תסמינים, ובהם הזעה והפרשת דמעות מוגברת, התכווצויות שרירים, חולשה, רעד, כאבי ראש, סחרחורת, כאבי בטן,*

³⁰ ראו באתר משרד החקלאות:

<http://www.moag.gov.il/ppis/search/PrepDetailsNo.asp?ProdId=882&crop>

³¹ ד"ר יוסי ענבר, המשנה למנכ"ל, המשרד להגנת הסביבה. **סיכום ביניים – תחקיר אירוע פיצוץ במפעל מכתשים – 13.8.08.** הוגש לשר להגנת הסביבה, גדעון עזרא, כ"ט אב תשס"ז, 13.8.2007.

³² <http://toxnet.nlm.nih.gov/cgi-bin/sis/search/r?dbs+hsdb:@term+@rn+950-37-8>

³³ Department of Pesticide Regulation, California Environmental Protection Agency, **METHIDATHION (Supricide) Risk Characterization Document (Revision 1), Volume I, Health Risk Assessment.** February 2007.

www.cdpr.ca.gov/docs/risk/rcd/methidathion_r1.pdf

³⁴ Pest Management Regulatory Agency, **Discontinuation of the Organophosphate Insecticide Methidathion**, Re-evaluation Note REV2001-01, 2001.

<http://dsp-psd.pwgsc.gc.ca/Collection/H113-5-2001-1E.pdf>

שלשול, קשיי נשימה, צפצופים, וראייה מעורפלת. במקרים חמורים של חשיפה רבה בריכוזים גבוהים, עלול הסופרתיון לגרום לפרוכוסים, הפסקת נשימה, הפרעות קצב לב ואיבוד הכרה.³⁵

לנוכח הסיכונים הבריאותיים הכרוכים בחשיפה לחומר, קשה להבין את תשובתה של נציגת משרד הבריאות, שנשאלה אם יש בדעת המשרד לבדוק את השפעות האירוע על בריאות התושבים. הדסה אדן, מהנדסת מחוז דרום במשרד הבריאות, השיבה כי המשרד אינו קשור בכל צורה שהיא לאירוע, וכי בדיקת החומרים, אמידתה של רמת הסיכון ופעולת הניטור מצויות כל-כולן באחריותו של המשרד להגנת הסביבה, אשר ממונה על כל הקשור לחומרים מסוכנים.³⁶

משרד הבריאות אמון על בריאות הציבור באופן בלעדי וזאת מתוקף תקנות בריאות העם. החובה והאחריות לבחון את ההשפעות המיידיות וארוכות הטווח של חשיפה לחומר מסוכן על בריאות התושבים מוטלת אך ורק עליו. תשובת המשרד מטרידה במיוחד לאור תוצאות הסקר האפידמיולוגי שערך המשרד ואשר הצביע על השפעות כרוניות חמורות של החומרים הנפלטים ממפעלי אתר רמת-חובב על בריאות התושבים המתגוררים בקרבתם.

ז' אבו-ג'ריביע, תושבת הישוב, הציגה במהלך הראיון שאלה שמשרד הבריאות לא שאל את עצמו ביחס להשלכות אירוע כזה על בריאות האוכלוסייה בישובה "ומה יקרה לחיות? מישהו בדק?" יצוין כי בעלי חיים - עיזים כבשים ופרות - מהווים חלק מתפריט היום-יום של התושבים (החלב והבשר).

לשאלה זו ניתן לצרף גם תהייה שהעלה ג', אף הוא תושב הישוב " אבל כל האנשים שגרים באיזור מפחדים. אילו מחלות יופיעו אחרי כמה שנים?" אם ימשיך משרד הבריאות להחזיק בעמדה שהוצגה לעיל, סביר שלעולם לא נדע את התשובה לשאלה זו. מעקב, מחקר ובדיקות, עשויים לשנות את התמונה ולאפשר לתושבים ולמדינה להעריך בצורה בדוקה את ההשלכות של אירועי חומ"ס ביחס לבריאות האוכלוסייה. חשוב לא פחות, מידע זה עשוי לשמש בסיס לקביעת מדיניות בריאות כללית הנוגעת לנושאים כגון דיוור, סביבה ותכנון, ולתרום לעיצובם של תסקירי השפעה על הבריאות אשר ינחו פעולות תכנון עתידיות.

לאחר האירוע

י' אחרי האירוע היה גל של שלשולים וכאבי בטן אצל ילדים וגם הקאות, כאבי גרון וקוצר נשימה שדומה לאסתמה אבל לא בדיוק כמו אסתמה. נסעתי עם הילד שלי לרופא פרטי." [ד. אבו-עפאש, תושב הישוב]

בעקבות מסקנות הסקר האפידמיולוגי מ-2004, קבע משרד הבריאות כי עיקר תפקידו הינו להמשיך ולערוך מחקרים בנושא השפעות אתר רמת-חובב על בריאות המתגוררים בסמיכות לאתר.³⁷ על קביעה זו נמתחה ביקורת ציבורית נוקבת,³⁸ שעסקה בהתנערות המשרד מאחריותו לבריאות הציבור. היה מי שתמה על

³⁵ ד"ר איתי גל, הגז הרעיל ברמת-חובב: חומר ההדברה "סופרתיון", Ynet, 13.8.07.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3437016,00.html>

³⁶ הדסה אדן, מהנדסת המחוז, משרד הבריאות, שיחה טלפונית עם ואסים עבאס, 29.8.07.

³⁷ משרד הבריאות, הערכת ההשפעה האפשרית של פליטות מאתר רמת-חובב על בריאות האוכלוסייה הגרה באיזור, תקציר, יולי 2004, עמ' ג'.

³⁸ ראו לדוגמא: המלצות למשרד הבריאות לאור פרסום הסקר האפידמיולוגי על רמת-חובב, הוגש לחברי ועדת פנים ואיכות הסביבה (כשמה אז) לקראת דיון הועדה במסקנות הסקר, 13.7.04 מטעם רופאים לזכויות אדם.

שהמשרד בחר לראות עצמו אך ורק כמכון מחקר. ואולם, דווקא לנוכח קביעה נחרצת זו תמוה שהמשרד לא יזם איסוף מידע בנוגע להשפעות האקוטיות והכרוניות של פליטת חומר רעיל לאוויר בכמויות גדולות.

הסקר האפידמיולוגי שיזם המשרד הצביע על שכיחות גבוהה של בעיות בריאות, ובהן מחלות נשימתיות, בקרב התושבים המתגוררים בקרבת אתר רמת-חובב (עד 5 ק"מ). המחקר מוכיח כי החומר שנפלט לאוויר באירוע שהתרחש ב-13.8.07 עלול לפגוע בבריאותם של תושבים אלו פגיעה נוספת, המחמירה את הנזק לבריאותם. המשרד ער לכך, שאוכלוסייה זו הנה אוכלוסייה בסיכון בריאותי, אשר נתונה במצב של תת-טיפול. חרף זאת, המשרד לא קידם גישה התערבותית, פרו-אקטיבית ולא יזם בדיקות בקרב הקהילה שנחשפה לאירוע חומ"ס. על רקע החלטות אלו, מהדהדת שאלתו של נגיב אבו-ג'ריביע, תושב הישוב: *"איפה משרד הבריאות? צריך לבקר את האנשים"*.

בעקבות האירוע: מה דווחו התושבים?

"באותו היום של הפיצוץ היו לנו כאבי ראש חזקים. כל המשפחה היו במרפאה ואנחנו סובלים מזה חזק"
[עלי ולאידה, תושב הישוב]

"למחרת האירוע סבלה כל המשפחה למחרת מכאבי בטן, ולילדים הקאות ושלושולים. הבת שלי נשואה ויש לה 3 ילדים, בני 2,4,6, וכולם הקיאו והרגישו רע. לקח כיומיים עד שהפסיקו השלושולים. לא הלכנו לרופא. נתנו להם מרווה. מה ניקח את כולם לרופא? עשרה ילדים!" [ה' אלדנפירי, תושבת הישוב]

לעומת ההתעלמות המוחלטת של משרד הבריאות ממצבם הבריאותי של תושבי ואדי אל-נעם, ראוי לציון הטיפול שלו זכו עובדי המפעלים: *"כל חמשת העובדים שנחשדו כי נחשפו לחומר ההדבקה הם במצב טוב מאוד, והם עוברים עכשיו בדיקות נוספות על ידי הצוות הרפואי. לאור זאת, החשיפה הייתה ככל הנראה קטנה מאוד. יש במקום מרפאה, צוות רופאים ומגן דוד אדום, כך שאלה שנחשדו כי נחשפו לחומר עברו מיידית הערכה והגיעו לבית החולים"*.³⁹

תושבי היישוב לא "נחשדו" בחשיפה לחומר כיוון שאיש לא טרח לבחון מה היתה רמת החשיפה בקרבם.⁴⁰ התושבים נותרו בישוב הבלתי-מוכר לתהות: *"...מה יקרה אם תתפתח עם הזמן מחלה מסוימת?"* [ז' אבו-ג'ריביע, תושבת הישוב]

איש מנציגי הרשויות לא הגיע לברר כיצד חוו התושבים את האירוע. מספרת ה' אלדנפירי: *"אחרי שעתיים – באו להגיד שהכל בסדר. עברו בכמה בתים, לא בכולם. מאז, אף אחד לא דיבר איתנו"*.

הניטור בעת האירוע

שירי ספקטור, פעילה בארגון 'מגמה ירוקה' המתגוררת בבאר שבע, נכנסה לאתר המועצה (בו מתעדכנות באופן שוטף תוצאות הניטורים המתבצעים באיזור) ולתדהמתה גילתה כי לא התקבלו בו כל נתונים על

³⁹ מתוך: ד"ר איתי גל, *הגז הרעיל ברמת-חובב: חומר ההדברה "סופרתיון"*, Ynet, 13.8.07.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3437016,00.html>

⁴⁰ הדסה אדן, מהנדסת המחוז, משרד הבריאות, שיחה טלפונית עם ואסים עבאס, 29.8.07.

פליטת הסופרתיון. ספקטור פנתה למועצת רמת-חובב, שם הסבירו לה להפתעתה כי בדיוק בשעת האירוע התרחשה הפסקת חשמל. בישיבה שנערכה במועצת רמת-חובב במהלך סיור ועדת הפנים והגנת הסביבה בעקבות האירוע, תיאר יוסי זיו, מנכ"ל המועצה, את הפסקת החשמל וייחס אותה ל"חוק מרפיי".

ראשית, חשוב לבחון, מהן הסיבות שבשלן התרחשה הפסקת חשמל בשעת האירוע. בשעת אירוע חומ"ס עלולות הפסקות חשמל להתרחש- בין אם בשל הגורם המחולל או בעקבות ניסיונות ההתמודדות עם האירוע.

שנית, באתר רמת-חובב מערכות רבות שתפקידן העיקרי להזרים חשמל ממקורות חלופיים בעת הפסקת חשמל. ראוי לבחון מהן הסיבות שבשלן לא צוידו מערכות הניטור במקורות חשמל חלופיים מעין אלו? ייתכן כי התשובה טמונה בחשיבות שמייחסת המועצה למערכות הניטור, ולתחזוקתן הלקויה.

לסיכום, סיפורו של ע" אלגדיפי, קשיש בן 62, המתגורר עם אשתו הקשישה, במרחק 2-1.5 ק"מ מאתר רמת-חובב, דרומית-מזרחית למתקן בו התרחש הפיצוץ (עם כיוון הרוח), ממחיש יותר מכל עד כמה מופקרים תושבי ואדי אל-נעם לנפשם. הוא מעיד עד כמה קהילות מוחלשות, כזקנים, מוגבלים וחולים, הזכאיות להגנה מיוחדת מצד המדינה, סובלות במיוחד מהעדר ההתייחסות:

יאני הייתי יושב עם אישתי (65) ועוד אישה [שכנה, א"א] בחדר עם חלון פתוח. ובאתי לישון...ואז הרחנו ריח כזה, אף פעם לא הרחתי ריח כזה, מיוחד ומסריח. לא שמעתי את הפיצוץ, ראיתי עשן. אחרי שהרחתי את הריח יצאתי החוצה וראיתי את העשן. מפה, אתה לא יכול לדעת אם זה מכתשים או מפעל אחר.

ש : מה עשית?

שום דבר. לא זזתי מהבית. אחרי חצי שעה אולי התקשר אלי איברהים ודיווח. לא ידעתי שזה רעיל עד שאיברהים התקשר. יש כל מיני חומרים שכל הזמן מריחים. האירועים האלה מסוכנים לציבור פה."

אירועי חומ"ס והנהלים לגבי התושבים

"אתה לא יודע מתי יבוא הפיצוץ שיעשה אסון לכולם ואנחנו פוחדים כל הזמן, לא יודעים מתי יהיה האסון הגדול." [עודה אבו-זיד, תושב הישוב]

"חומרים מסוכנים הוא תחום מורכב שסבל מהיעדר יד מכוונת." [אלוף פיקוד העורף, יצחק גרשון, בדיון בוועדה לביקורת המדינה, 20.8.07]⁴¹

אירוע חומר מסוכן הוא מצב שבו כתוצאה מתקלה, נפלט לאוויר חומר המוגדר כ'מסוכן' באופן בלתי-מבוקר, ומתפזר בסביבה. זהו אחד הסיכונים המרכזיים לשלומה של אוכלוסייה המתגוררת בסמיכות לאתר רמת-חובב, ובראש ובראשונה לתושבי ואדי אל-נעם. ואולם למרות הסיכוי הרב והמוכח לפגיעה חמורה בבני אדם רבים, הסיכון הנובע מאירועי חומ"ס כמעט ולא נדון בעת ההחלטה על הקמת עיר הבה"דים. כמו כן הוא לא מצא כל ביטוי בתהליך הגישור בין המפעלים למדינה (שעסק בסוגיית השפכים) אשר התנהל בשנים האחרונות. זאת ועוד, הוא לא זכה להתייחסות במהלך המו"מ עם נציגי ואדי אל-נעם על איתור מיקום חלופי ליישוב. נראה כי גורם סיכון זה מקבל תשומת לב וביטוי פומבי רק כאשר הוא מתממש, בשעת אירוע בקנה מידה "אזורי", כגון זה הנדון בדו"ח הנוכחי.⁴²

הגדרות המשמשות את מועצת רמת-חובב לאמידת חומרת האירוע הן מטרידות: נדמה כי הן משמשות את המאמץ הדוברותי למעט בחומרתם של אירועי חומ"ס, ולשמור את הסכנה הרחק מעין התקשורת, כמו גם לגדרה בתחום אחריותם של המפעלים או של המועצה:

אירועים מפעליים: אירועים אשר השפעתם לא חרגה מתחום המפעל.

אירועים מקומיים: אירועים אשר השפעתם חרגה מתחום המפעל אך לא חרגה מתחום המועצה.

אירועים אזוריים: אירועים אשר השפעתם חרגה מתחום המועצה.

אירועי גלישת שפכים: מוגדרים אירוע גם אם לא גרמו לנזק סביבתי.⁴³

למרבה התמיהה הגדרת חומרתו של אירוע קונקרטי תלויה לא אחת עד מאד בכיוונה של הרוח הנושבת בשעת התרחשותו, וכך גם הגדרת הגורם האחראי להתמודדות עמו. מאחר שמועצת רמת-חובב חובקת 23,000 דונם, ושטחה אינו עיגול סימטרי, הרי שאירוע בו התפזר חומר רעיל קילומטרים רבים לכיוון דרום-מערב, ייחשב אירוע מקומי, והאחריות העיקרית על התמודדות עמו נופלת משום כך על המועצה. יצוין כי מועצת רמת-חובב מתגאה בכך שהיא פותחת את שטחיה בפני תושבי הכפרים הבלתי-מוכרים בנגב, הרועים בהם את צאנם, ואולם אגב כך נחשפים הללו לסכנתו של אירוע מקומי, המצוי באחריותה.

⁴¹ הציטוט לקוח מ: אמנון מרנדה, **האלוף גרשון: מיגון מפגיעת קסאם? פופוליזם**, Ynet, 20.8.07.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3439670,00.html>

⁴² ראו לדוגמא: אורי טל, **הקמת עיר הבה"דים בקרבת רמת-חובב – תמונת-מצב והשלכות סביבתיות**. מרכז מידע ומחקר, כנסת ישראל, 4.12.06; צה"ל ומשרד הביטחון, **פרויקט עיר הבה"דים**, מצגת לממשלה, אפריל 2007; **משרד ראש הממשלה, ראש הממשלה, המשנה לראש הממשלה ושרי הביטחון, הבריאות והגנת הסביבה יגישו לממשלה ביום ראשון הצעה לאשר את הקמת עיר הבה"דים בצומת הנגב**, הודעה לעיתונות, 29.3.07.

⁴³ משה דיין, דובר, 5 עובדים ממפעלי רמת-חובב נפגעו קל בפיצוץ מיכל שהכיל חומר אורגנו זרחתי. הודעה לעיתונות מיום 13.8.07.

http://www.ramat-hovav.muni.il/_Uploads/229p-4Organo-Makhteshim.doc

לעומת זאת, כאשר הרוח נושבת לכיוון מזרח או דרום-מזרח, אין המועצה יכולה לטעון כי האירוע נשאר בתחומה, ועל כן עשוי אירוע המתרחש בשעה זו לזכות בחשיפה תקשורתית ולעורר הד ציבורי רחב.

האחריות לטיפול באירוע המוגדר כ"איזורי" נתונה בידי מספר רשויות וגורמים, ובהם: משטרת ישראל, המשרד להגנת הסביבה, פיקוד העורף מחוז דרום, מד"א, מכבי האש. זאת, בנוסף למועצת רמת חובב ולרשויות המקומיות השכנות.

אירועי חומ"ס באתר רמת-חובב בעבר

במהלך השנים אירעו מקרים רבים בהם נפלטה עננה רעילה שסיכנה את תושבי האזור:

← ב-2.8.98 פרצה שריפה גדולה במצבור ליתיום באתר הארצי לטיפול בפסולת רעילה. השר דאז ח"כ רפאל איתן (ז"ל) הודיע על הקמת ועדת חקירה. תושבי ואדי אל-נעם לא פונו.⁴⁴

← באוקטובר 2000 פרצה שריפה במאגר החביות של החברה הממשלתית לשירותי איכות הסביבה. מהדו"ח החמור של מכבי האש עלה, שאי אפשר היה להגיע למוקד השריפה בגלל גודל החביות, העדר מעברים ואי סדר באחסון הכללי. רק לאחר השריפה הוחל בשיפור האחסון.⁴⁵

← בחודש מרץ 2001 קיבלה חברה 'אקוסול' המפעילה את המשרפה צו סגירה מנהלי, בעקבות פיצוץ במיכל שהכיל פסולת אורגנית נוזלית וגרם לשריפה. כל עובדי האתר התבקשו להסתגר בחדרים המוגנים, בעוד שתושבי ואדי אל-נעם נותרו בלא הגנה.⁴⁶

← ב-4.11.03 אירעה דליפה של חומצה ברומית ממפעל 'תרכובות ברום' שבשטח מועצת רמת-חובב. במהלך האירוע ובמסגרת נהלי החירום פונו עובדי המפעל, הוכרזה כוננות בקרב עובדי המפעלים הסמוכים והכביש הסמוך נסגר לתנועה, כפי שפורסם בכלי התקשורת. גם במקרה זה נותרו תושבי ואדי אל-נעם חשופים לחומר המסוכן ונטולי הגנה.

← מעיון בפרסומים על אירועי חומ"ס מטעם המועצה, עולה כי מדי חודש מתרחשים אירוע או שניים מאלו המוגדרים "מפעליים" או "מקומיים". בשעת אירועים אלה נפלטים לאוויר או חודרים לקרקע ברום, חומצות הידרו ברומיות, טולואן, חומצות מלח ועוד.⁴⁷ אירועים "מצומצמים" אלה אינם זוכים לביקורת עצמאית ולחקירה בלתי תלויה, והם נתונים לבדיקתם של המפעלים עצמם ושל מועצת

⁴⁴ ראו לדוגמא: עליזה ארבלי, בדווים ליד רמת-חובב: את עובדי האתר פינו, אבל איש לא חשב לפנות את התינוקות שלנו, הארץ, 4.8.98.

⁴⁵ משה ליכטמן, רמת-חובב: מדברים ומדברים והרעל מחלחל. גלובס, 21.1.2002.

⁴⁶ עליזה ארבלי, השריפה ברמת-חובב: ל-2,500 הבדואים לא היה היכן להסתתר. הארץ, 27.3.2001.

⁴⁷ ראו לדוגמא: דיווחים ממועצת רמת-חובב, יחידת הדוברות וההסברה על אירועי חומ"ס: חבית חומר מ "טבע-טק" התבקעה במפעל לטיפול בפסולת רעילה - אירוע מפעלי, 24.12.04; חבית חומר רעיל דלפה במפעל "טבע-טק", 23.12.04; פליטת חומצה ברומית במפעל תרכובות ברום - אירוע מקומי, 12.1.05; פליטת חומצה ברומית במפעל תרכובות ברום ברמת-חובב - הסתיים תוך 30 שניות - אין נזק סביבתי, אירוע מפעלי, 18.1.05; "אקוסול" - חומצת מלח נשפכה למאצרה, החומר נאסף - אין נזק סביבתי. אירוע מפעלי, 21.2.05; "קופולק" - דליקה פרצה במפעל "קופולק" לייצור תוספי מזון לא נפלטו חומרים רעילים לאוויר - אין נפגעים. לא חומ"ס, 2.3.05; "טבע-טק" - עובד נפגע ופונה לסורוקה - אין נזק סביבתי. אירוע מפעלי, 9.3.05; "תרכובות-ברום" - פליטת ברום במפעל. אירוע מקומי, 11.4.05.

רמת-חובב בלבד. לפי נתוני המועצה, בשנת 2006 התרחשו 13 אירועים מפעליים ו-9 אירועים מקומיים.⁴⁸

יצוין כי הגוף היחיד שעוקב אחר האירועים ומפרסם מידע אודותיהם הוא מועצת רמת-חובב. בהיעדר כל גורם חיצוני האמון על בדיקתם, אנוסים המשרד להגנת הסביבה, הארגונים והתושבים להסתמך על נתוני המועצה.

זאת ועוד, גם בשעת אירועים מפעליים, מתפרסמת ההודעה על האירוע מטעם מועצת רמת-חובב ולא מטעם המפעלים. כך מסוככת המועצה על המפעלים בפני ביקורת וחקירה ציבורית ומאפשרת להם להסתתר מאחורי גוף שאמור לכאורה להיות נאמן האינטרס הציבורי.⁴⁹

דיווחי המועצה על מצב הסביבה נוטים להיות אופטימיים. בתום האירוע האזורי האחרון, נשוא הדו"ח הנוכחי, פרסם משה דיין, דובר המועצה ומנהל מחלקת ההסברה, מידע על הירידה באירועי חומ"ס במועצה, שהוגדר כ"מידע משלים". זאת, בניסיון להמעיט מחומרתו של האירוע. ואולם, במקרה הנדון, כשל הניסיון: זאת, מאחר והנתונים עצמם רחוקים מלהיות מרגיעים. לדברי דיין, בשנים האחרונות מתרחשים ברמת חובב מדי שנה 15-20 אירועים מפעליים ומספר דומה של אירועי מקומיים.⁵⁰

נוהל חומר מסוכן (חומ"ס)

"מערך הכוננות של המשרד עבד על פי התו"ל אם כי היו תקלות בתקשורת. מערכי הדיווח והתגובה של המפעל, המועצה וכוחות ההצלה האחרים עבדו ביעילות רבה. כל כוחות ההצלה פעלו על פי התו"ל לטיפול באירועי חומרים מסוכנים."⁵¹

במועצת רמת-חובב, במפעלים ובגופים השונים השותפים לניהול האירוע נקבעו נהלים מפורטים לגבי אופן הפעולה הנדרש בשעת אירוע חומ"ס. באירוע הנדון נחשפו ככל הידוע מספר ליקויים באשר ליישומם של נהלים אלו. כך, למשל המפעלים 'ברום' ו'כימאגיס' בחרו לפנות את עובדיהם באמצעות אוטובוסים, וזאת חרף ההוראה הברורה להסתגר בעת אירוע, הכלולה בנוהל.⁵²

⁴⁸ משה דיין, דובר, 5 עובדים ממפעלי רמת-חובב נפגעו קל בפיצוץ מיכל שהכיל חומר אורגנו זרחתי. הודעה לעיתונות מיום 13.8.07.

<http://www.ramat-hovav.muni.il/Uploads/229p-4Organo-Makhteshim.doc>

⁴⁹ ראו לדוגמה על העדרם מדיונים בועדות הכנסת: ישיבת ועדת המשנה (של ועדת הפנים ואיכות הסביבה) לנושא מפגעי איכות הסביבה, ממצאי הדו"ח האפידמיולוגי לאזור רמת-חובב, פרוטוקול מס' 30, 13.7.2004; ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, דוח המציאות הסביבתית במרחב רמת-חובב, פרוטוקול מס' 424, 18.5.05.

⁵⁰ שם.

⁵¹ ד"ר יוסי ענבר, המשנה למנכ"ל, המשרד להגנת הסביבה. סיכום ביניים - תחקיר אירוע פיצוץ במפעל מכתשים - 13.8.08. הוגש לשר להגנת הסביבה, גדעון עזרא, כ"ט אב תשס"ז, 13.8.2007.

⁵² שם.

ככל הידוע, עד לשנת 2000 לא היה קיים כלל כל נהל לטיפול באוכלוסייה החיה בוואדי אל-נעם במקרה של אירוע חומ"ס. בעקבות הדליקה הגדולה שאירעה באוגוסט 1998, הוחלט להכין נהל מתאים שיסדיר את מהלך ההתערעה והפינוי במקרה של אירוע חומ"ס. הנהל הוכן בשנת 2000 על-ידי יוסי זיו, מנכ"ל מועצת רמת-חובב, ואלי חוגג, ראש מטה מל"ח (משק לשעת חירום) דרום, גוף שמהווה אגף של פיקוד העורף. הגורמים השונים האמונים על יישומו הם משרד הפנים (בהעדר רשות מקומית), פיקוד העורף במחוז הדרום (ובכלל זה ועדת מל"ח המחוזית), מועצת רמת-חובב והמשרד להגנת הסביבה. למשרד הבריאות לא היה תפקיד בהכנת הנהל, וזאת למרות אחריותו לבריאות הציבור, הקבועה בחוק.

הנהל קובע כי "אוכלוסיית הבדואים בפזורה ובמיוחד מזרחית לכביש 40, נמצאת בסיכון ודאי מאירועי חומ"ס במפעלי רמת-חובב."⁵³ (ההדגשה במקור)

לצורך התרעה, חולקו שש זימוניות (ביפרים) לאחדים מתושבי הישוב. אולם באירוע חומ"ס שהתרחש באתר ב-25.3.2001 (ר' למעלה) זימוניות אלו לא פעלו. בשיחה עימו תירץ אלי חוגג את מחדלן של הרשויות וטען כי התושבים אינם מתחזקים את הזימוניות כראוי.⁵⁴ אולם, לתושבים לא הוצע שירות לתיקון המכשירים או להחלפתם או אף להטענת הסוללות. המחזיקים בזימוניות מעידים כי רק במעטים מאירועי החומ"ס שהתרחשו באתר נתקבלו במכשירים "קריאות", וגם כאשר התקבלו- הן הגיעו באיחור ניכר, ובדרך-כלל לאחר שחברים ועיתונאים הספיקו להתקשר וליידע אותם על ההתרחשות. בנוסף, הנהל קובע כי יחולקו כ-15 מכשירי סירנה יזניים לתושבים מהישוב, אך החלוקה לא התבצעה. בעת אירוע אמור מוקד מועצת רמת-חובב לשלוח עדכונים לזימוניות ועל התושבים להפעיל את מכשירי הסירנה.

בנוהל נקבע עוד כי מיגון האוכלוסייה יסתמך על אמצעי המיגון האישיים, כלומר מסכות אבי"כ ואמצעי מיגון אחרים שמקצה פיקוד העורף, ואשר היו אמורים להימצא ברשותו של כל אזרח במדינה באותה עת. ואולם, נראה כי קביעה זו היתה נטולת ממש. מחברי הנהל הכירו בכך וציינו כי "המצאי הקיים והתקין בידי האוכלוסייה אפסי!!!" [כך]. הנהל מצביע על הצורך לקיים ריענון ערכות יזום בבתי התושבים. עוד קובע הנהל כי אוכלוסיית הישוב מתגוררת במבנים אשר אינם מהווים כל הגנה מפני ריכוזי מזהמים מסוכנים, וכי במקרים מסוימים עלולים אוהלים להפוך ל"מלכודות מוות" למי שיימצא בתוכם.

הנהל התייחס לאפשרות הפינוי וקבע קטיגורית, כי "התפנות האוכלוסייה מאזור המגורים באופן מתוכנן, בריכוזים שמזרח לרמת-חובב (במעגל הקרוב) אינו רלוונטי בלוי"ז התפשטות המזהמים." על כן מוצע כי בעת אירוע יישארו התושבים בבתיהם וייעשו שימוש באמצעי המיגון האישיים לפי הצורך. עוד נקבע כי הנפגעים יפנו באופן עצמאי באמצעות הצירים הראשיים לשטח "קר" (נקי מחומר מסוכן, א"א) שיוגדר תוך כדי האירוע. ממקום המגורים יפנו הנפגעים באמצעות מד"א ו/או משטרת ישראל רק לאחר שהשטח יוגדר כ"קר".

האחריות לביצוע התרגול וההדרכה של האוכלוסייה בשעת אירוע חומ"ס הוטלה על פיקוד העורף במחוז דרום. התרגולים נועדו להתבצע בבתי-הספר ובבתי התושבים. עוד נקבע כי מדי חצי שנה ייערך תרגיל מערכת.

⁵³ נוהלי תגובה לאירועי חומ"ס ברמת-חובב. מטה מל"ח אזור דרום, מהדורה 1, ספטמבר 2000.

⁵⁴ אלי חוגג, שיחה טלפונית עם נציגת רופאים לזכויות אדם, 15.5.02.

מחברי הנוהל הכירו בכך, שאין בו מענה הולם לצרכי המיגון של התושבים בואדי אלנעם. בסעיף הסיכום של נוהל החירום נקבע כי "המענה לסיכון חלקי מאד בהשוואה למענה הקיים בישובי הקבע, המשך המצב הקיים במגורי הפזורה מזרחית לכביש 40 מהווה סיכון גבוה לאוכלוסייה."

מאז גובש הנוהל, מגלגלים הגורמים השונים האמונים על יישומו את האחריות זה על זה. בפועל, כפי שקרה באירוע בו עוסק הדו"ח הנוכחי, הוראות הנוהל לא בוצעו.

פעולות לעדכון ולמימוש הנוהל

" בדיוק התרחיש שעבדנו עליו. פינוי של האוכלוסייה, מי מוסמך ופתאום זה קורה." [נגיב אבו-ג'ריביע, תושב הישוב, בהתייחסות לפעולות שנקטו התושבים לקידום מימוש ועדכון הנוהל, א"א]

בתהליך חיבור הנוהל בלטו בהיעדרם תושבי הישוב והוועד המיצג אותם. לאחר שנים של ניהול מקומי-עצמי (בהעדר רשות מקומית) יודעים תושבי הישוב טוב מכל פקיד ציבור, מהן הפעולות הנדרשות למימוש נוהל כזה בקרבם כדי להגן ביעילות עליהם ועל שכניהם.

עקב כך, ועל-מנת לאפשר לתושבים להשפיע ולעצב נוהל אשר הולם את צרכיהם, פעלה בין השנים 2003-2005 קבוצה של פעילי איכות סביבה בישוב. זאת, במסגרת שותפות עם עמותת רופאים לזכויות אדם ובליויי משפטי-סינגורי של הקליניקה לצדק סביבתי באוניברסיטת תל-אביב. הקבוצה ערכה פגישות עם מומחים מתחומי הסביבה, האפידמיולוגיה, המשפט והבטיחות, למדה את הנוהל הקיים, ובנתה הצעה לעדכונה בהתאמה למבנה החברתי בישוב ולאורח החיים הנוהג בו.⁵⁵

הקבוצה שיגרה עשרות מכתבים⁵⁶ לכל הגורמים הרלוונטיים במטרה לקבל מידע באשר לנוהל ולפעול לעדכונה ולביצוע הוראותיו. בנוסף, נפגשו הקבוצה והארגונים עם גורמים שונים שהיו מעורבים בניסוח הנוהל ובהוצאתו מן הכוח אל הפועל, ובפרט עם משטרת ישראל, מטה מל"ח דרום ומנכ"ל מועצת רמת חובב.⁵⁷ חרף מאמציהם, ככל הידוע במהלך התקופה לא נערכו כל פעולות למימוש הנוהל.

לאחר זמן מה ובעקבות איום בנקיטת הליכים משפטיים,⁵⁸ קיבלו הרשויות את עמדת הקבוצה לפיה ראוי לעדכן את הנוהל. הקבוצה אף הגישה מסמך מפורט ובו המלצותיה, ובכלל זה המלצה לקיומו של הליך עדכון שיתופי שיכלול את כל הגורמים הרלוונטיים ובהם המשרד להגנת הסביבה, משרד החינוך, ומשרד

⁵⁵ את ההצעה ניתן לקבל במשרדי רופאים לזכויות אדם.

⁵⁶ לדוגמא: מכתב לאלוף פיקוד העורף, ראש מטה מל"ח דרום, ומ"מ מועצת רמת-חובב, אי קיום נוהל חומר מסוכן באירוע דליפת חומצה ברומית, אורלי אלמי, רופאים לזכויות אדם, 4.11.03; מכתב למוטי שטרית, קצין מבצעים מרחב הנגב, משטרת ישראל, אחריות משטרת ישראל במקרה של אירוע חומ"ס ברמת-חובב, אילת מעוז, רופאים לזכויות אדם, 17.2.04; מכתב לאלי חוגג, אי קיום נוהל חומרים מסוכנים – רמת-חובב, עו"ד ליאת גולן, הקליניקה לצדק סביבתי, 5.2.05; מכתב לאלי חוגג, אי קיום נוהל חומרים מסוכנים – רמת-חובב, מכתב תזכורת, עו"ד ליאת גולן, הקליניקה לצדק סביבתי, 28.3.05.

⁵⁷ פגישה עם פיקוד העורף, ועדת מל"ח, משרד הפנים, מועצת רמת-חובב מיום 19.6.03; פגישה עם נציגת משטרת ישראל מיום 12.7.04; פגישה עם משטרת ישראל וועדת מל"ח מיום 8.8.04; פגישה עם מועצת רמת-חובב 15.5.05; פגישה עם משטרת ישראל, ועדת מל"ח ומועצת רמת-חובב מיום 16.6.05.

⁵⁸ מכתבים לרפ"ק שמעון אלבו, קצין חירום אג"ם דרום, משטרת ישראל לד"ר אילנה בלמקר, רופאת מחוז דרום משרד הבריאות, ליוסי זיו, מנכ"ל מועצת רמת-חובב, לדוד כהן, ממונה על מחוז דרום, משרד הפנים, לאריק בר-שדה מנהל מחוז דרום, משרד לאיכות הסביבה (כשמו אז), לאל"מ פרץ וזאן, מפקד מחוז דרום בפיקוד העורף ואלי חוגג ראש מטה ועדת מל"ח פיקוד העורף במחוז דרום, אי עדכון ויישום נוהל תגובה לאירועי חומרים מסוכנים ברמת-חובב – התראה בטרם נקיטת הליכים משפטיים, עו"ד ליאת גולן 14.6.05.

הבריאות.⁵⁹ למרות תזכורות רבות, לא התקבלה כל תגובה למסמך, והצעת התושבים לתהליך שיתופי לא נענתה.

תשובת אלי חוגג מיטיבה להבהיר את עמדת הגורמים הממשלתיים הנוגעים בדבר בנוגע למידה הראויה של שיתוף הציבור:

“עם קבלת הנוהל המעודכן של משטרת ישראל, כל שאר הגורמים יעדכנו את הנהלים הפנימיים שלהם. לדיעשתך”⁶⁰ לכל היותר, הציע אלי חוגג להציג את הנוהל בפני התושבים לאחר שיעודכן. ואולם, גם הבטחה זו לא קוימה. מאז ובמשך שנה לפחות נטען כי הנוהל נמצא בהליכי עדכון וכי הללו מתעכבים בשל אירועי השעה (כגון ההתנתקות).⁶¹ גם במהלך תקופה זו לא נעשה דבר להוצאת הוראותיו של הנוהל אל הפועל, וממילא התושבים נותרו חסרי הגנה. הנוהל המעודכן- אם בכלל הושלם- לא הובא בפני התושבים מעולם.

נציין בקצרה, אילו עדכונים הציעו התושבים לנוהל הקיים:

מיגון: הצבת נקודת שירות לחלוקת מסכות ורענון בבתי-הספר והפעלתה מדי פרק זמן קבוע, בהתחשב בתנאי החיים וברמת הסיכון; משלוח הודעות רענון באמצעות בתי-הספר, בידי ראשי המשפחות, וברשתות המסגדים; הקמת מערכת מיגון קשיחה וקבועה בבתי-הספר.

הדרכה ותרגול: קיום פעולות הדרכה לכל קבוצות האוכלוסייה, לפחות פעמיים בשנה. פעולות הדרכה לנשים בשעות הבוקר יתקיימו בריכוזי המשפחות על-ידי מדריכות דוברות ערבית; התרגול לגברים ייערך בבתי-הספר בשעות אחר-הצהריים; תינתן התייחסות מיוחדת לאנשים עם מוגבלות בשעת ההדרכה; התייחסות למצבי חירום בהם נתונים ילדים רבים במצבי לחץ; עריכת תרגול בבתי-הספר בשיתוף עם משרד החינוך.

התרעה: חלוקת 8 זימוניות לתושבים – 5 לאחראים על המסגדים (בהם יש מערכות כריזה קטנות); 1 למנהל בית-הספר; 2 לראשי משפחות מרוחקות. ההודעה תועבר ע"י פיקוד העורף לאחראים על המסגדים ואלו ישדרו את ההתרעה המתאימה במערכות המסגד; הטלת האחריות על תקינות המכשירים על פיקוד העורף; קיום בדיקות תקינות תקופתיות לערכות בנקודות קבועות בישוב ובתיאום מראש; הספקת בטריות ואמצעי הטענה למכשירים; מינוי איש קשר מטעם פיקוד העורף למחזיקי הזימוניות ולוועד המקומי; הקמת מערכת כריזה חשמלית שתופעל ישירות מתחנת המשטרה; העברת הודעת התרעה בתוך פרק זמן סביר.

פינוי: במקרה הצורך ייערך פינוי מסודר מריכוזי המגורים ומבתי-הספר, כולל באמצעות אוטובוסים, באחריות פיקוד העורף; נקודות איסוף ייקבעו מראש והתושבים יעדכנו על כך ויתרגלו לא פחות מפעמיים בשנה את ההגעה אליהן; שילוב גדוד ההצלה הבדואי בפינוי במקרה הצורך.

פינוי נפגעים: הפינוי יבוצע על-ידי מד"א או המשטרה או באמצעות מסוק; תוכן תוכנית פינוי לאירוע רב נפגעים. התושבים יהיו רשאים לעיין בה ולחוות דעה.

⁵⁹ המסמך נכתב בהשאלת מאמרה של אלונה ורדי (ז"ל) של מי הכוח? למי הידע? גדרות מכשולים ומחסומים להשתתפות הציבור בתכנון ובקבלת החלטות תכנוניות, שתי"ל, מרץ 2004.

⁶⁰ אלי חוגג, נוהלי תגובה לאירועי חומ"ס-רמת-חובב. מכתב לעו"ד ליאת גולן, 30.3.05.

⁶¹ אלי חוגג, נוהל רמת-חובב-עדכון, מכתב לרפ"ק שלמה יניב, ר' לשכת סיוור ומבצעים, משטרת ישראל, 14.7.05; אבי הלר, סגן הממונה על המחוז, משרד הפנים, אי עדכון ויישום נוהל תגובה לאירועי חומרים מסוכנים ברמת-חובב, מכתב לעו"ד ליאת גולן, 3.7.07; אלי חוגג, שיחת טלפון עם רענן פורשנר, רופאים לזכויות אדם, 2.11.05.

בפתח הפגישה ב-16.6.05 בנושא, העיר יוסי זיו, מנכ"ל מועצת רמת-חובב, כי עיין בהצעת העדכון של התושבים ומצא אותה מקצועית ומקובלת עליו ברובה.⁶² אולם, המלצות התושבים לא התקבלו באופן רשמי והנוהל, באם עודכן, לא מומש. עבודתם הרצינית של התושבים למימוש הנוהל לא נשאה פרי. כך נותרו תושבי ואדי אל-נעם עם נוהל בלתי-מעודכן ולא ממומש וכך מצאו עצמם באירוע החומ"ס האחרון חסרי הגנה.

נוהל חומ"ס בוואדי אל-נעם: מי אחראי?

במהלך פעילות הקבוצה נעשה מאמץ לקבל תשובה חד-משמעית לשאלת האחריות על הנוהל. אולם, אף ששוגרו מכתבים הרבים ונערכו פגישות רבות המשתתפים, נותרה התעלומה בלתי פתורה: אף אחד מהגורמים הממונים לא הזדהה כזה הנושא באחריות הכוללת.

ככלל, האחריות על ניהול אירועים מסוכנים מוטלת על משטרת ישראל. המשטרה מבססת את פעילותה על הערכת סיכונים שהכנתה מצויה באחריות המשרד להגנת הסביבה. משטרת ישראל אמורה להכיר את הנהלים, להפעיל את הגופים הנוגעים בדבר ולתאם את פעולתם. אולם, כפי שתואר לעיל, המשטרה לא וידאה כי הנוהל המתייחס לאירועים בהם היא מצופה להתמודד אכן מומש, וכי ההיערכות לארועי חומ"ס אכן התבצעה.

נוהל חומ"ס בנוגע לוואדי אל-נעם נכתב בידי מנכ"ל מועצת רמת-חובב, וראש מטה מל"ח דרום. למרות זאת, הן המועצה והן מל"ח התנערו מכל אחריות ליישומה.

אם משטרת ישראל אחראית לניהול אירועי חומ"ס, מדוע אינה פועלת למימוש הנוהל? בפגישה עם המשטרה הסביר שמעון אלבו, קצין חירום במחוז דרום במשטרה כי "באירוע חומ"ס משטרת ישראל אחראית לפיקוד ושליטה על האירוע. כיצד פועלת משטרת ישראל במקרה של אירוע? אנחנו מעדכנים ומתרגלים. אנחנו עקרונית לא מטפלים באוכלוסייה" ובהמשך הוסיף בנוגע לנוהל המדובר כי "זה לא נוהל משטרת ישראל, המשטרה לא חתומה עליו."⁶³ כלומר, לטענתו, המשטרה אכן אחראית על האירועים, ואולם אחריות זו חלה רק בשעה שהם מתרחשים הלכה למעשה.

אבי היר, מ"מ ראש מועצת רמת-חובב כתב כי "יכול האמור במכתבי זה אין כדי להצביע על חובת המועצה ו/או המפעלים לספק את המכשור ו/או הידע בידי פוזרת הבדואים, שכן כל פועלה של המועצה בעניין נעשה כאקט של רצון טוב."⁶⁴ אפרים קרני, יו"ר מל"ח פיקוד דרום כתב "אין באחריות מל"ח לעסוק בחומרים מסוכנים לא בשגרה ולא בחירום."⁶⁵ דהיינו, הנוהל בנוגע לתושבי ואדי אל-נעם לא נכתב בידי הגורם הנוטל אחריות לביצועו. שני הגופים שעסקו בכתיבת הנוהל ולאחר מכן בעדכנו עשו זאת לכאורה רק מתוך רצון טוב ודאגה לבריאות האוכלוסייה.

⁶² אורלי אלמי, עדות אישית. פגישה עם משטרת ישראל, ועדת מל"ח ומועצת רמת-חובב מיום 16.6.05.

⁶³ פרוטוקול הפגישה עם משטרת ישראל וועדת מל"ח מיום 8.8.04.

⁶⁴ אבי היר, מ"מ ראש מועצת רמת-חובב, נוהל מסוכן – פוזרת הבדואים הסמוכה לשטחה של מועצת רמת-חובב, מכתב לאורלי אלמי, 1.2.04.

⁶⁵ אפרים קרני, יו"ר מל"ח פיקוד דרום, טיפול ותגובה לאירועי חומ"ס, מכתב לעו"ד ליאת גולן, 2.2.04.

מי הם האחראים לתרגול, למיגון, לאבזור האוכלוסייה? לפי הנוהל משנת 2000 פיקוד העורף היה אמור ליטול על עצמו תפקיד זה, אך הלכה למעשה הדבר לא התרחש. יש לציין כי ועדות מל"ח נמצאות באחריות פיקוד העורף, אולם פיקוד העורף לא השיב למכתבים שנשלחו בעניין זה.

גופים נוספים שהיו אמורים להידרש לסוגית הנוהל הם המשרד להגנת הסביבה ומשרד הבריאות. ואולם, הללו נמנעו אף הם מהכרה באחריותם. אריק בר שדה, מנהל מחוז הדרום במשרד להגנת הסביבה כתב כי: *"אין המשרד לאיכות הסביבה (כשמו אז, א"א) שותף לנוהל שפורסם על-ידי המועצה המקומית תעשייתית רמת-חובב. אין למשרד לאיכות הסביבה כל סמכויות בנושא נוהל פינני בעת אירוע עם חומרים מסוכנים"*.⁶⁶

בניגוד לאנשי המשרד לאיכות הסביבה, ד"ר אילנה בלמקר, רופאת מחוז הדרום במשרד הבריאות, מצאה לנכון לפעול, ופנתה במכתב לאפרים קרני, יו"ר ועדת מל"ח פיקוד דרום. במכתבה התריעה שהגרים ברדיוס של 5 ק"מ מאתר רמת-חובב נמצאים בסיכון. היא הדגישה כי ראוי להקפיד על ישום נוהל תגובה במקרה של אירוע חומ"ס, וסיימה בדברים הנחרצים הבאים: *"חיוני ביותר להיערך במועד לתוכנית פעולה בעת אירוע חומ"ס שמקורו ברמת-חובב"*.⁶⁷ אולם, ד"ר בלמקר הפנתה את המכתב אל הגורם הלא נכון. לאחר שמר קרני הפנה את תשומת ליבה לטעות, שבה והפנתה את המכתב למשטרת ישראל.⁶⁸ לעומת זאת, לפניית הקבוצה שבקשה להשתתף בתהליך עדכון הנוהל לא ענתה ד"ר בלמקר כלל.

מכרוניקה זו, עולה בבירור כי רשויות המדינה השונות פועלות בעצלתיים בסוגיה אקוטית וחשובה זו. קיימת נטייה לגלגל אחריות מגוף אחד למשנהו. המקרה הנדון בו פעלה קבוצה שנטלה על עצמה אחריות לשינוי הנוהל וליישומו, חושף התנהלות זאת: התושבים נדרשו לנהל מערכת מורכבת של מכתבים ופגישות, ללמוד את החומר ולהיעזר בארגונים שונים. ואולם כל מאמציהם העלו חרס, והם מצאו עצמם חוזרים לבסוף לנקודת הפתיחה: לא ברור האם קיים נוהל מעודכן, לא ברור מי האחראי ליישום הוראותיו, ולא ברור מה יקרה בעת אירוע.

דבריו של תושב הישוב בפתח פרק זה מלמדים על מצוקת התושבים לנוכח התנהלותן הרשלנית של הרשויות. אברהים אבו-עפאש תיאר את תחושתם של התושבים בעקבות אירוע החומר המסוכן: *"זה כמו איש שיצא עליו חוזה, שיש עליו נקמת דם. הוא לא ישן טוב בלילה, עוד מעט הדם שלו יוצא. אנחנו כאלה, לא יודעים מתי יבוא האסון הבא"*.

לאחרונה, עקב מלחמת לבנון השנייה, נדרש מבקר המדינה לנוהלי ההתמודדות עם חומרים מסוכנים. בדו"ח בעניין הטיפול בעורף בעת מלחמת לבנון השנייה שפורסם ביולי 2007 קבע המבקר כך: *"הצורך להסדיר את תחום החומ"ס שב ועולה זה כ- 14 שנים ובמועד כתיבת דו"ח זה עדיין לא הוסדר הדבר. התמשכות הטיפול בנושא זמן רב כל כך אינה תקינה"*.⁶⁹ כמו כן, נכללו בדו"ח המסקנות הבאות ביחס לטיפול באירועי חומ"ס:

⁶⁶ אריק בר-שדה, מנהל מחוז דרום, המשרד לאיכות הסביבה, אי קיום נוהל חומר מסוכן, מכתב לאילת מעוז, רופאים לזכויות אדם, 17.5.04.

⁶⁷ ד"ר אילנה בלמקר, נוהל תגובה בפזורה הבדואית לאירועי חומ"ס ברמת-חובב, מכתב לאפרים קרני, ראש מטה מל"ח פיקוד דרום, 29.8.04.

⁶⁸ ד"ר אילנה בלמקר, נוהל חומ"ס לרמת-חובב בכפר הבלתי-מוכר ואדי אל-נעם, מכתב לאילת מעוז, רופאים לזכויות אדם, 29.12.04.

⁶⁹ השופט בדימוס מיכה לינדנשטראוס, מבקר המדינה, היערכות העורף ותפקודו במלחמת לבנון השנייה. יולי 2007, עמ' 119.

א. אין תיאום בין גופי השלטון. המשרד להגנת הסביבה, שמונה לרכז את תחום החומ"ס, אינו עושה זאת.

ב. טרם נעשו שינויים מתאימים בחקיקה שיאפשרו את ריכוז הנושא בידי המשרד, חרף המלצה בנדון שנכללה בדו"ח קודם של המבקר (דו"ח שנתי 54 ב').

ג. עבודת המטה שהוטלה על המשרד להגנת הסביבה להסדרת התחום לא בוצעה.

בדו"ח המבקר מתוארת השתלשלות העניינים במחוז צפון בתחום ההערכות לאירוע חומ"ס, ונבחן שיתוף הפעולה בין הגורמים המעורבים, ובפרט בין המשטרה, פיקוד העורף והמשרד להגנת הסביבה. מתיאור התנהלותם של גופים אלו עולים ליקויים הדומים לאלו שחושף הדו"ח הנוכחי: העדר מימוש האחריות הכוללת, העדר לקיחת אחריות, עבודה לפי נהלים והערכות שונות, והעדר שיתוף פעולה בין הגורמים. בדו"ח צוין כי פיקוד העורף החל בעבודת מטה לקידום מיגון מפעלים, שאותה לא השלים. המבקר קובע בסיכום כי הליקויים שנמצאו בדו"ח הקודם (54ב') לא תוקנו.⁷⁰ **מן האמור עולה כי הרשויות האחראיות לתחום חומ"ס אינן מפיקות לקחים מכישלונותיהן, ועל כן הן עלולות לשוב ולהיכשל. מסקנה זו חלה גם על האירוע בישוב ואדי אל-נעם.**

לנוכח ממצאיו הפסקניים של מבקר המדינה ולאור האמור לעיל מעוררים דבריו של יוסי זיו מנכ"ל מועצת רמת חובב, בדיוני ועדת פנים ואיכות הסביבה בשנת 2005 תחושה ברורה של אי נוחות: **"לגבי אירועי חומרים מסוכנים, אנחנו שולטים בהם, מתחקרים אותם, מפקחים עליהם ומבצעים את הפיקוח על התיקון והמניעה."**⁷¹

⁷⁰ השופט בדימוס מיכה לינדנשטראוס, מבקר המדינה, **היערכות העורף ותפקודו במלחמת לבנון השנייה – תקציר הדו"ח, הטיפול בחומרים מסוכנים**. יולי 2007, עמ' 23-29.

⁷¹ ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, **דוח המציאות הסביבתית במרחב רמת-חובב**, פרוטוקול מס' 424, 18.5.05.

השתלשלות המגעים בין התושבים לרשויות

תושבי ואדי אל-נעם יושבים במקום מאז שנות החמישים, עת הועברו בידי הממשל הצבאי מאדמותיהם לאזור ואדי אל-נעם של היום. למרות זאת, מעמד הקרקע ו/או הישוב, מעולם לא עבר תהליך של הסדרה, תכנון או אישור. מאז ועד היום, יישובם אינו מוכר על-ידי הרשויות המדינה, זאת למרות שהמדינה היא שהורתה על המעבר למקום.

מזה קרוב לעשרים שנה מנסים התושבים, באמצעות הוועד המקומי, להגיע לפתרון מערכתי כולל בשאלת מעמדו ומיקומו של הישוב. התושבים שואפים לחיות ביישוב כפרי-קהילתי-חקלאי, שיתוכן לפי סטנדרטים שוויוניים, ויתאים לצרכיהם, לאורח חייהם ולתרבותם, וכמובן- שיהיה ממוקם בסביבה בטוחה מבחינה בריאותית. ואולם, רשויות המדינה מסרבות להציע כל מענה הולם לצרכי התושבים.

מאז ההחלטה על הקמת העיירה שגב-שלום בשנות השמונים, נעשו ניסיונות רבים להעביר אליה את תושבי ואדי אל-נעם, כמו גם את תושביהם של ישובים נוספים (רכמה, ועד לא מזמן עבדה וביר-הדאג') שכל המשותף להם הוא היות תושביהם נמנים על פלגים שונים של מטה אל-עזאזמה. כחלק מניסיונות הפינוי, הוגשו על-ידי מינהל מקרקעי ישראל עשרות תביעות פינוי פרטניות לבית-משפט השלום בבאר-שבע נגד תושבי ואדי אל-נעם והישובים הנוספים. בתביעות דרשה המדינה לפנות את התושבים בלי לתת להם כל פתרון התיישבותי חלופי, זמין והולם. לאחר דיונים רבים פסק בית משפט השלום לרעת התושבים. בית המשפט המחוזי השאיר את ההחלטה על כנה. אשר על כן, פנו התושבים בשנת 1999 בבקשת רשות ערעור לבית המשפט העליון.⁷³

בקשת רשות הערעור נדונה משך שנים ארוכות. בדיון האחרון שהתקיים ב-15.3.07 החליט בית-המשפט העליון שלא לתת רשות ערעור שנייה לתושבים. עם זאת, בית המשפט הקפיד את הפינוי לשנה וחצי מיום מתן פסק הדין, בקובעו כך: "נוכח מורכבותו של הסכסוך מבחינה ציבורית ואנושית ועל מנת לאפשר לצדדים למצות את המגעים להסדר אנו מוסיפים ומורים כי ביצוע צווי הפינוי יעוכבו לפרק זמן נוסף של שמונה עשר חודשים מיום מתן החלטה זו".⁷⁴ בית המשפט אף ציין את התחייבות המדינה שלא יפונה אדם בטרם יימצא לו פתרון חלופי מוסכם למגורים.

הקו שנקטו נציגי המדינה ביחס להקמת היישוב היה עקבי. במסגרת המגעים שהתנהלו בין נציגי ועד הישוב לבין המנהלה לקידום הבדואים בנגב (המנהלת), מטעם מינהל מקרקעי ישראל, סירבה המנהלת להכיר בעובדה שמדובר ביישוב הומוגני, שתושביו זכאים לשמור על המסגרת הקהילתית שנבנתה במשך עשרות שנים ועל מאפייניהם החברתיים-תרבותיים-כלכליים. לכן, ההצעות היו בעיקרן פרטניות: הוצעו מגרשים ושכונות ביישוב שגב-שלום, שאין בשטחן די למתן מענה למשפחות הרבות הנדרשות להתפנות, וודאי שלא היה בהצעה מענה לזכויותיהן של משפחות אלו ולצרכיהן התכנוניים.

⁷² פרק זה מבוסס במידה רבה על עבודתם רבת השנים של ועד הישוב, עו"ד באנה שגרי-בדארנה מהאגודה לזכויות האזרח בישראל והמתכנת נילי ברוך, מתכנתת ערים מעמותת במקום בנושא ובכלל זה על טיוטת כתב ההתנגדות לתכנית מתאר מחוזית מחוז הדרום ת/מ/מ/14/4 (שינוי מס' 23), שעתיד להיות מוגש בתקופה הקרובה. למידע נוסף:

www.acri.org.il

⁷³ רע"א 541/99, סלמן חמד אבו-עמרן וא' נגד מדינת ישראל, פסק הדין מיום 15.3.07 טרם פורסם.

⁷⁴ שם.

במקביל לדיון בבקשת רשות הערעור, קיבלה הממשלה, בשנת 2000, החלטה להרחיב את הישוב שגב-שולם לכיוון דרום ולהקים שם שכונת לתושבי ואדי אל-נעם.⁷⁵ החלטת הממשלה הכירה, אם כן, בצורך לספק לתושבים פתרון התיישבותי, אולם הציעה מיקום לא מתאים. בהליך קבלת ההחלטה לא ניתנה כל התייחסות לדרישת התושבים להתגורר בישוב כפרי-חקלאי.

באוגוסט 2004, כחודש לאחר פרסום ממצאי הסקר האפידמיולוגי, החליטה הוועדה המחוזית לתכנון ולבניה במחוז דרום שלא להמליץ על הפקדת התכנית (תמ"מ 49/14/4), שהוכנה על-ידי המנהלת. הוועדה אימצה בכך את עמדתה הנחרצת של רופאת המחוז לתוכנית, אשר נבעה ממיקומן של השכונות המתוכננות ברדיוס הסיכון הראשוני ביחס למפעלי רמת חובב. הוועדה פנתה לממשלה בבקשה לשנות את החלטתה מאוגוסט 2000, ולאחר חלופות להצעה שנדחתה. זאת ועוד, הוועדה המליצה שחלופות אלו יגובשו בשיתוף עם האוכלוסייה, ייבחנו על-ידי מוסדות התכנון ויקודמו בהתאם לחוק התכנון והבניה.⁷⁶

מאז התקבלה החלטת הוועדה המחוזית, התנהלו מגעים והתכתבויות עם ראשי ממשלה, שרים, מנהלת הבדואים, המועצה האזורית אבו-בסמ"ה ומוסדות התכנון, לצורך מימוש ההחלטה: איתור מיקום חלופי לישוב, שיגובש בשותפות עם תושביו.⁷⁷ בתגובה לפניות, הועבר הנושא לטיפולו של דני נחמיה, איש המנהלה לתיאום פעולות הממשלה במגזר הבדואי. בפגישה עם ועד הישוב שנערכה ב-16.1.05, הבהיר נחמיה שממשלת ישראל לא תקבל החלטה על הקמת יישוב חדש לבדואים בטרם יסתיים תהליך תכנונם ואכלוסם של שמונת היישובים המצויים בהליכי הכרה. נחמיה הציע לנציגי התושבים לשוב ולבחון את האפשרויות הקיימות בעיריות וביישובים המתוכננים. הוא הזהיר כי אם לא יסכימו למצות חלופות אלה, לא ייבחנו חלופות נוספות. לאחר בחינת האפשרויות, שבו התושבים ופנו לדני נחמיה וכן לראש הממשלה דאז אריאל שרון, ולאחוד אולמרט, השר הממונה על ענייני הבדואים דאז. במכתבם הסבירו כי אין בעיריות, ובהן שגב-שולם, כדי לתת מענה לתושבי הישוב, וזאת מסיבות שונות שיפורטו בהמשך.⁷⁸

מספר חודשים לאחר מכן, בפגישה שנערכה עם שר הפנים דאז, אופיר פינס-פו ב-19.6.05, הועלתה מצוקת תושבי ואדי אל-נעם. השר ביקש שהעניין יופנה לשמאי אסיף, מנהל מינהל התכנון במשרד הפנים, וב-30.8.05, נשלחה הפניה.⁷⁹

שמאי אסיף הפנה את התושבים והארגונים להגיש את הערותיהם והצעותיהם בנוגע למיקום חלופי לישוב בפני צוות התכנון של תכנית המתאר המחוזית החלקית למטרופולין באר-שבע (תמ"מ 23/14/4). בעקבות כך הגישה עמותת "במקום" – מתכננים למען זכויות תכנון" בינואר 2005 ללשכת התכנון המחוזית במחוז הדרום הצעות למתן מענה תכנוני-יישובי לכפרים הבלתי-מוכרים, שכללו, בין היתר, הצעות למיקום חלופי של הישוב הבלתי מוכר ואדי אל-נעם. בפברואר 2006 דחתה הוועדה המחוזית לתכנון ולבניה במחוז הדרום את כל הערות עמותת "במקום" לתכנית, ובכללן את הצעות המתייחסות ליישובם של תושבי ואדי אל-נעם, מבלי לנמק את החלטתה: "לעניין דרישות עמותת "במקום" – לאחר קיום הצבעה וברוב קולות

⁷⁵ החלטת ממשלה מספר ערב/43 לענייני המגזר הערבי מיום 21.8.00.

⁷⁶ יפה אפרתי, ראש ענף (מזכירת מליאת ועדה מחוזית), משרד הפנים-מינהל מחוז דרום. תמ"מ 14/4 שינוי מס' 49-ואדי אל-נעם (שכונות דרומיות שגב-שולם), מכתב לאהובה פלג, מזכירת המועצה הארצית לתכנון ולבניה, משרד הפנים, 15.8.04.

⁷⁷ ראו לדוגמא: עו"ד באנה שגרי-בדארנה, מיקום חלופי לתושבי הכפר ואדי אל-נעם, מכתב לרה"מ, אריאל שרון, ולשר הממונה על ענייני המגזר הבדואי, אהוד אולמרט, 23.9.04; לבאד אבו-עפאש, יו"ר ועד מקומי ואדי אל-נעם, מיקום חדש ומוסכם לישוב ואדי אל-נעם (אלעזמה), מכתב לשר הפנים, אברהם פורז, 4.7.04.

⁷⁸ עו"ד באנה שגרי-בדארנה, מיקום חלופי לתושבי הכפר ואדי אל-נעם, מכתב לרה"מ, אריאל שרון, ולשר הממונה על ענייני המגזר הבדואי, אהוד אולמרט, 30.3.05.

⁷⁹ עו"ד באנה שגרי-בדארנה, הקמת ישוב חלופי עבור תושבי הכפר ואדי אל-נעם, מכתב למנהל מינהל התכנון, שמאי אסיף, 23.9.04.

החברים, החליטה הועדה לדחות את הדרישות".⁸⁰ עם פרסום דבר הפקדת התכנית ביוני 2007, הוחל בהכנת התנגדות התושבים לתוכנית. במקביל, חזרו ופנו התושבים לגורמי ממשלה בבקשה לקדם את הנושא.⁸¹

למעשה, למרות כל הפניות וההתכתבויות, לא התנהל מו"מ של ממש בין הצדדים מאז אוגוסט 2004 ועד להחלטת בית המשפט במרץ 2007.

הפתרונות שהוצעו ושילתם והחלופות שהציעו התושבים

מדוע אם כן, הצעות מנהלת הבדואים אינן מתאימות?

המנהלת הציעה שתי הצעות: האחת נוגעת לשגב שלום והשנייה ליישוב ביר הדאג'. שתי ההצעות מתעלמות משנים רבות שבהן התקיים הישוב כגוף אורגאני, מהייחוד הקהילתי ומהמרקם המרחבי והחברתי שנוצר בישוב בשנים אלה. הצעות אלו מתייחסות אל תושבי היישוב כאל בודדים, שניתן 'לאחסן' אותם במגרשים פנויים בעיירה זו או אחרת.

ההצעה הנוגעת לשגב שלום פסולה מאחר והיא מבקשת לאכוף אורח חיים עירוני על אוכלוסייה כפרית. לתושבים זכות לבחור לעצמם את אורח חייהם. התושבים אינם דורשים להתגורר בנקודה מסוימת ואינם מתעקשים לחזור לאדמותיהם ההיסטוריות. התעקשות להכניסם דווקא לישוב עירוני דוגמת שגב-שלום, למרות שהוכח כישלונם של פתרון העיור הכפוי, מעלה תהיות ביחס לתום הלב עימו נכנסים אנשי המנהלת למו"מ.

זאת ועוד, הצעה זו אינה סבירה גם מאחר והעיירה ממוקמת באזור מסוכן- במעגל השני של רדיוס הסיכון מאתר רמת-חובב (מ-5 עד 10 ק"מ). על רקע מסקנות הסקר האפידמיולוגי וההתנגדות התקיפה של משרד הבריאות, ההתעקשות להציע דווקא את שגב-שלום ולהציגה כפתרון כמעט יחיד, מעלה קושיות בנוגע למחויבות של מנהלת הבדואים לבריאות האוכלוסייה.

מבחינה תכנונית מעלות הצעות אלו שורה ארוכה של בעיות:

שגב-שלום: על פי נתונים שנתקבלו מאת היועצת המשפטית של מנהלת הבדואים, בישוב שגב-שלום מצויים אמנם מאות מגרשים פנויים, ואולם כמחציתם נמצאים בתחום רדיוס מרחקי הבטיחות ממפעלי רמת-חובב המזהמים, ואי-לכך התוכנית מחילה עליהם מגבלות שונות, ובכללם החובה לערוך תסקיר השפעה על הסביבה. תסקיר זה עשוי להוביל להחלטה על איסור בניה במגרשים אלו.

אמנם, תכנית מתאר מחוזית חלקית לאזור באר-שבע (מטרופולין באר-שבע) שהיא חלק מתכנית מתאר מחוזית מחוז הדרום ת/מ/מ/14/4 מציעה להרחיב את שגב-שלום לכיוון מזרח. ואולם ככל הידוע, רובם של השטחים שעליהם מיועדת לקום ההרחבה הינם קרקעות בבעלות פרטית וכן קרקעות הנמצאות בתביעת בעלות של תושבי ישובים אחרים, ובחלקן מאוכלסות ע"י אחרים. לכך כמובן, השלכות מיידיות על סיכויי

⁸⁰ אילנה בורינין-רויף, מרכזת ועדות, משרד הפנים-מינהל מחוז דרום. תמ"מ 23/14/4 – תכנית מטרופולין באר-שבע, מכתב לאהובה פלג, מזכירת המועצה הארצית לתכנון ולבניה, משרד הפנים, 5.2.06.

⁸¹ ראו לדוגמא: עו"ד באנה שגרי-בדארנה, מיקום חלופי לכפר ואדי אל-נעם, מכתב לרה"מ, אהוד אולמרט, ולשר הממונה על ענייני המגזר הבדואי, מאיר שיטרית, 11.3.07.

המימוש של התוכנית. אם לא די בכל זה, הרי שבתכנית נקבע כי העיירה שגב-שלום אינה ערוכה למתן שירותים לאוכלוסייה בהיקף גדול וכי קיים בה מחסור בשירותי חברה ורווחה.⁸²

בירור שנערך על-ידי האגודה לזכויות האזרח עם ראש המועצה המקומית שגב-שלום במרץ 2007, העלה שמלאי המגרשים ביישוב מיועד לתת מענה לתושבי העיירה ולאילו החיים בשוליה, ואין בו כדי לתת מענה תכנוני כולל לתושבי הישוב ואדי אל-נעם.

ביר-הדאג': ביר הדאג' הוא יישוב כפרי אשר יועד לקבוצות הדרומיות-מזרחיות של שבט אל-עזאזמה (פלג אבו-ג'רדוד) המתגוררים היום במקום. תכנית המתאר המחוזית למטרופולין באר שבע רואה את הומוגניות הקבוצה כיתרון תכנוני.⁸³ הוספת אוכלוסיה גדולה (יותר מ-5,000 תושבים) המגיעה מישוב אחר תפגע פגיעה מרחיקת לכת בהומוגניות של הישוב.

מעבר לכך, התכנית לישוב ביר הדאג' מיועדת להכלתם של 8,700 תושבים בשנת היעד 2020. ספק אם תוכנית זו נותנת מענה לגידול הטבעי הקיים בקרב תושבי ביר-הדאג'. צירופם של כ-5,000 תושבים לביר-הדאג' יוביל לחריגה מיידי של סך תושבי ביר-הדאג' ממספר התושבים שהתכנית מיועדת לאיכלוס בשנת היעד. כמו-כן, בתחומי התכנית אין די מגרשים חקלאיים, שיספיקו לצרכיהם של תושבי ואדי אל-נעם.

אם לא די בכך, הרי שהסיכוי להרחיב את שטח היישוב ולצייר מחדש את הקו הכחול (תחום תכנית המתאר) אפסי. זאת, כיוון שרוב השטח הסמוך ליישוב מיועד, על פי תכנית המתאר המחוזית, לשימושים שונים, בהם: אתרי כרייה וחציבה, נחלים, שמורות טבע, שטחי אש ושטחים חקלאיים של הישובים הסמוכים. לסיום, להבנתנו, אין הסכמה מצדם של תושבי הישוב המתוכנן ביר-הדאג' לצירופם של תושבי ואדי אל-נעם ליישוב.⁸⁴

תושבי ואדי אלנעם לא היו נכונים להשלים עם ההצעות הנוכרות מעלה, ויחד עם זאת תבעו מהממשלה למצוא פתרון למצוקתו של היישוב. במהלך הפגנה שנערכה כנגד הסכם הגישור עם מפעלי רמת-חובב, הביע השר להגנת הסביבה, גדעון עזרא, עניין בנושא. אשר על כן, נעשתה פניה רשמית לשר, אשר חזר והבטיח לסייע.⁸⁵ ביוזמת השר נערכו בחודשים האחרונים, מגעים לאיתור מיקום חלופי עבור הישוב עם מ"מ יו"ר מנהלת הבדואים, מר אילן ישורון. זאת, בחסות יו"ר המועצה האזורית אבו-בסמה, מר עמרם קלעגיי.

במסגרת המגעים הציגו התושבים ועמותת במקום חוות דעת המנתחת את המבנה החברתי והתפקודי של הישוב הקיים ואדי אלנעם, סוקרת את מאפייני הפעילות הכלכלית של התושבים ובוחנת את הפתרונות ההתיישבותיים שהוצעו לתושבי הכפר עד כה. כמו כן הוצג ניתוח מפורט המסביר מדוע ההצעות שהציעה המנהלת עד כה אינן מתאימות, הן מבחינה תכנונית והן מבחינה חברתית.

התושבים והארגונים המלווים אותם התבקשו לבחון מיקום חלופי ליישוב תושבי הכפר ואדי אל-נעם. במסגרת זו נערך ניתוח ראשוני של שלושה אתרים אפשריים ליישוב ונבחנו שימושי הקרקע ויעודי הקרקע שלהם ומידת התאמתם להקמת ישוב בעל אופי כפרי – חקלאי, עבור כל תושבי הכפר. האיתורים נבחנו ונבחרו במשותף עם נציגות ממשפחות הישוב ואדי אל-נעם.

⁸² תכנית מתאר מחוזית חלקית לאזור באר-שבע (מטרופולין באר-שבע), דוח שלב ב', עמ' 275.

⁸³ שם, עמ' 321.

⁸⁴ תכנית מתאר מחוזית חלקית לאזור באר-שבע (מטרופולין באר-שבע), תמ"מ 23/14/4.

⁸⁵ עו"ד באנה שגרי-בדארנה, מיקום חלופי לתושבי הכפר ואדי אל-נעם, מכתב לשר להגנת הסביבה, גדעון עזרא, 28.2.07.

התושבים והארגונים הציעו מצידם עד היום מספר אתרים חלופיים למיקום אפשרי של הישוב. החלופות נבדקו תכנונית בטרם הוצעו. רק בחודש יולי 2007, נבחנו שלוש החלופות, על ידי צוות מטעם מועצה אזורית אבו-בסמה.

העובדה שתושבים, מהמוחלשים ביותר במדינת ישראל, נדרשים להגיש חלופות ממוסמכות ומגובות תכנונית מצביעה על כשל של המערך התכנוני בישראל בהבנת משמעות התכנון מנקודת מבט חברתית. למערך התכנון יכולת לקדם שוויון בין אזרחים ואף לנקוט מדיניות של העדפה מתקנת כדי לצמצם את האפליה במידה משמעותית, ולקדם חלוקה צודקת יותר של משאבי קרקע, שמעצם טבעם הם מוגבלים. למרות זאת, מסרבת המערכת התכנונית להושיט יד למוחלשים, ותחת זאת היא מערימה עליהם קשיים. בפרט תמוה, שכל החלופות שהוצעו עד כה נדחו כמעט על הסף, כפי שצוין למעלה.

חשוב לזכור, שתושבי הישוב ואדי אל-נעם, כמו גם תושבי יתר הכפרים הבלתי-מוכרים בנגב, אינם סתם עוד קהילה מוחלשת ובעלת מאפיינים ייחודיים. תושבים אלו הם בניו של מיעוט ילידי לאומי, דתי ותרבותי, שהמשפט הבינלאומי מעניק לו הגנות נוספות. הגנות אלה כוללות, בין היתר, את הכלל שלפיו על המדינה ומוסדותיה, ומוסדות התכנון בכללם, להכיר, לכבד ולממש את זכותם לשימור תרבותם. בהקשר זה, גוברת החובה המוטלת על מוסדות התכנון לתת משקל מכריע לרצונם לחיות ביישוב כפרי-קהילתי הומוגני המותאם לאורח חייהם ותרבותם. יתרה מכך, במסגרת יישוב מעין זה תתאפשר לתושבים השמירה על מקורות התעסוקה והפרנסה בתחומים הקרובים לחייהם כיום, דוגמת המרעה והחקלאות, והדבר יתרום לשיפור במצבם הכלכלי.

למותר לציין, כי בטרם התקבלו ההצעות בדבר שגב-שלוש וביר-הדאג', לא נערך כל סקר תכנוני בישוב ואדי אל-נעם, ולא נבחנו יחד עם תושבי הישוב חלופות תכנוניות והתיישבותיות. כמו כן לא נבחנו פתרונות אפשריים שהציגו התושבים והארגונים.

לנוכח אירוע החומ"ס נשוא הדו"ח הנוכחי, התנהלות רשויות המדינה שתוארה עד כה נדמית כבלתי-אחראית. אם אוכלוסייה מתגוררת בקרבת מפעלים מזהמים המהווים, בשגרה ובחירום, סיכון בריאותי מוכח, הרי שחובת המדינה לפעול במהירות ובלא משוא פנים על מנת להגיע לפתרון התיישבותי הולם ומוסכם על הצדדים, ולפעול ללא לאות לקידום הנושא. תחת זאת, נראה שהמדינה מעדיפה לחזור על הצעותיה החבוטות⁸⁶. זאת, בידיעה שאלו אינן מתאימות לצרכי התושבים ואין בהן למתן מענה לכל תושבי הישוב, וכישלון מוכח מראש. בכך, מפקירה המדינה את אזרחיה ודנה אותם לחיות במצב של סיכון מתמיד לשלומם ולבריאותם.

על מדינת ישראל לגלות אחריות בבואה למצוא פתרון של קבע, מוסכם ומותאם לתושבי ואדי אל-נעם. תחת זאת, בחרה המדינה לעשות בסיכון הסביבתי-בריאותי שימוש: הפחד מן הסכנה ואימת התחלואה פועל כשוט המאיים על התושבים, במטרה לאלצם לעבור למקום שאינו הולם.

⁸⁶ ראו לדוגמא דבריו של אילן ישורון, יו"ר מנהלת הבדואים בנגב כי הוצע בעבר לתושבי ואדי אל-נעם לעבור להתגורר בשגב-שלוש, אולם הם סירבו. מתוך: ענת ברשובסקי, **השכנים של רמת-חובב: "לא ישנים בשקט בלילה"**, 14.8.07, Ynet.

<http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3437203,00.html>

סקירה קצרה של המצב הבריאותי-סביבתי באתר רמת-חובב

אתר רמת-חובב הוקם בשנות השבעים, במטרה לקלוט רבים ממפעלי התעשייה הכימית והתעשייה הכבדה של ישראל, להרחיק את התעשיות הכימיות מאזור ישוב ולרכון באתר אחד. האתר שנבחר נמצא כ-12 ק"מ דרומית לבאר שבע, וקילומטר אחד מהישוב ואדי אל-נעם, בו חיים כיום 5,000 בני אדם בקירוב.

המועצה התעשייתית רמת-חובב הוקמה ב-1989 כגוף המוניציפאלי המאחד את המפעלים תחת רשות אחת. רמת-חובב היא אחת משתי הרשויות המקומיות בישראל אשר מאכלסות מפעלים ולא יישובים. האתר מנוהל ע"י מועצה ובה 9 חברים קבועים - 3 נציגים של רשויות המדינה, 3 של רשויות מקומיות השכנות לאתר ו-3 של המפעלים. **במועצה אין נציג ערבי, לא מהכפרים הבלתי-מוכרים בנגב, ולא מהיישובים שהוקמו על-ידי המדינה, כדוגמת שגב-שלום.** פנייתו של לבאד אבו-עפאש, יו"ר הוועד המקומי ואדי אל-נעם בבקשה להצטרף כחבר למועצה, לא אושרה.

בתחילת שנת 2003 הוציא המשרד להגנת הסביבה צווים אישיים נגד חברי מועצת רמת-חובב. בעקבות הוצאתם התפטרה מן המועצה נציגת משרד הבריאות, רופאת המחוז, הד"ר אילנה בלמקר.⁸⁷ במשך שנה וחצי לא היה במועצה נציג מטעם משרד הבריאות מחשש לניגוד אינטרסים. **המקרה מעיד על המבנה הבעייתי של המועצה, שמותיר כוח רב בידי נציגי המפעלים, עליו העיר גם מבקר המדינה.** עמדת המשרד להגנת הסביבה היא שנציגי הממשלה, כגוף אוכף, אינם צריכים לשבת במועצה. הנושא נידון פעמים רבות בוועדות הכנסת ואולם טרם נמצא לו מענה בחקיקה.⁸⁸

בשטח המועצה נמצאים 17 מפעלים ואתר לפינוי פסולת רעילה. להלן רשימת המפעלים העיקריים, ולצידה שמות החומרים המסוכנים העיקריים הנמצאים בשימוש והסיכונים האפשריים הנובעים מהם:⁸⁹

שם המפעל	החומ"ס העיקרי	אופי הסיכונים
תרב"ס המשולבים והמפעילים	ברום, מימן ברומי, כלורופיקרין, אקרילאמיד, מימן, אמוניה, ממיסים	פריצת אדים רעילים, פיצוץ, דליקות
מכתשים	כלור, פוסגן, קרבון די סולפיד, אמונה, חומצת מלח, מימן	פריצת אדים רעילים, דליקה עם אדים רעילים
נגב פראוקסיד	מי חמצן, ממיסים, מימן גופרתי	פיצוץ מחמצן חזק, דליקות

⁸⁷ צחר רותם, **משרד הבריאות לא מיוצג במועצת רמת-חובב**. הארץ, 13.5.2003.

⁸⁸ ראו למשל: ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, **רמת-חובב: א) מבנה המועצה ודרכי עבודתה; ב) בעיות באיכות הסביבה**, פרוטוקול מס' 459, 6.10.02; ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, **סיור לרמת-חובב**, פרוטוקול מס' 29, 15.6.03; ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, **זוח המציאות הסביבתית במרחב רמת-חובב**, פרוטוקול מס' 424, 18.5.05.

⁸⁹ המידע נלקח ממקורות שונים, בין היתר מאתר מועצת רמת-חובב. עיבוד החומרים נעשה על-ידי עומר נבו, מתנדב בעמותת רופאים לזכויות אדם.

קופולק	די מתיל סולפט, ממיסים	דליקה עם אדים רעילים, דליקות
כימאגיס	ממיסים, ח"ג לתרופות	דליקות, פיצוץ
המפעל לטיפול בפסולת תעשייתית	פסולות רעילות מסוגים שונים	דליקה עם אדים רעילים, פריצת אדים רעילים
לימא דלתא	אקרילוניטריל, חומצת מלח, פוסגן ממיסים	פריצת אדים רעילים, דליקות
טבע טק	חומצת מלח, ממיסים	פריצת אדים רעילים, דליקות
מת"ק	חומצת מלח, מימן	פריצת אדים רעילים, דליקות
מקסימה	חמצן קריאורגני, חנקן קריאורגני	חמצן, כוויית קור
אביב	פסולת פלסטיק	דליקות
גז גל	גפ"מ	דליקות, פיצוץ
גז טכנולוגיות	גזים רעילים ודליקים בגלילי לחץ	פריצות גזים רעילים, דליקות

גורמי סיכון

1) **בריכות אידוי:** אחד מתוצרי הלוואי של המפעלים הכימיים הוא שפכים רעילים. הטיפול בשפכים אלו מצוי באחריות מועצת רמת-חובב. בעבר הוזרמו השפכים ישירות לאחד הנחלים באיזור. כתוצאה מכך חדרו רעלים מסוכנים למי התהום וגרמו לזיהומים. כיום מוזרמים השפכים הרעילים לבריכות אידוי ששטחן עומד על 1,300 דונם. השפכים שוהים בבריכות עד שהמים מתאדים מהן. כמו כן מתאדים מהן חומרים רעילים - חומרים אורגאניים נדיפים, שחלקם ידועים כמסרטנים ורעילים ביותר. זהו אחד מהמקורות לזיהום האוויר ולמטרדי הריח, החמורים האופפים את אתר רמת-חובב ומגיעים עד באר שבע.

המועצה השקיעה סכום נכבד (10 מיליון דולר) בבניית מפעל לטיהור ביולוגי של השפכים. הקמתו הסתיימה במרץ 2000, אך הפעלתו התעכבה בשל קשיים טכנולוגיים.⁹⁰ במסמך שנמסר למועצה ב-22.1.2003 על-ידי המשרד לאיכות הסביבה (כשמו אז) נקבע כי 75% מהשפכים המגיעים לבריכות החמצון אינם מטוהרים. בשנים האחרונות דרש המשרד להעביר את תהליכי הטיפול בשפכים לאחריות המפעל הבודד. תהליך הגישור שנחתם לא מכבר עסק בנושא זה. מעצם טבעו של הליך גישור, הדרישות מהמפעלים נמוכות כיום מאלו שאליהן שאפו ראשי המשרד להגיע, ותאריך היעד לעמידה בהן ארוך יותר.⁹¹

(2) **פליטות ממפעלים: מארובותיהם של אחזים ממפעלי התעשייה באתר רמת-חובב** דוגמת 'תרכובות ברום' ו'מכתשים' נפלים כימיקלים מסוכנים בריכוז גבוה, ובכלל זה חומרים מסרטנים ורעילים ביותר. בשנת 1999 נמדדה פליטה חריגה של החומר 'טולואן' ממפעל 'תרכובות ברום' ב-23 מקרים; בכמה מקרים בין השנים 1998-2000 נרשמו פליטות חריגות של מתיל-ברומיד, חומר רעיל ביותר, מ'תרכובות ברום'.⁹² במדגם שערך המשרד להגנת הסביבה בשנת 2006 נמצא ש'כימאגיס', מפעל תרופות באתר רמת-חובב, חורג מהתקנים ב-77% לגבי אורגאניים נדיפים בכלל, וב-82% לגבי טולואן.⁹³ נוספות לכך פליטות לא ממוקדות שאינן מסוננות ומנוטרות. **הסכם בנושא תקנים לזיהום אוויר עומד להיחתם בימים אלו בין המשרד להגנת הסביבה והמפעלים. גם הסכם זה עלול לקבוע תקנים מקלים ולהוות אמצעי להסדרה של המשך הזיהום.**

(3) **אחסון פסולת מסוכנת:** בשני מפעלים באתר רמת-חובב, בחברה הממשלתית לשירותי איכות הסביבה ובחברת 'אקוסול', מצויות ערימות של חביות המכילות פסולת רעילה. כאמור למעלה אירעו באתר מספר אירועים בהם התפוצצו חביות של פסולת מסוכנת.

ניטור

בשנים האחרונות פועלת ברמת חובב מערכת ניטור מתקדמת, המאפשרת מעקב אחר פליטתם של חומרים מזהמים. דוברי המפעלים משתמשים בניטור בכדי להמעיט בנזקו של זיהום האוויר באתר. לטענתם, כל עוד הערכים הנמדדים אינם חריגים, אין ראיה לקיומן של בעיות בריאות וסביבה או לסיכון אחר כלשהו לגרים בקרבת המפעלים.

כידוע, הניטור מבוסס על ערכי תקינה אשר נקבעים על ידי אנשים בהליך פוליטי. כלומר, אלו ערכים סובייקטיביים, משתנים הנתונים למו"מ הכולל בתוכו גם שיקולים כלכליים ולא רק בריאותיים. קביעתם מתבססת על סך כל הידע המדעי הקיים במועד נתון, אך גם על מאזן הכוחות בין הגורמים הפוליטיים הפועלים בזירה.

⁹⁰ משה ליכטמן, רמת-חובב: מדברים ומדברים והרעל מחלחל. גלובס, 21.1.2002.

⁹¹ אורי טל, הקמת עיר הבה"דים בקרבת רמת-חובב – תמונת-מצב והשלכות סביבתיות. מרכז מידע ומחקר, כנסת ישראל, 4.12.06.

⁹² צפריר רינת, ממצאים מדאיגים בארובות. הארץ, 7.8.2001.

⁹³ מגמה ירוקה, מועצה תעשייתית רמת-חובב ועיר הבה"דים – דף מידע, יוני 2007.

ערכי התקינה המאושרים כיום נחשבים מיושנים. זאת, מאחר והידע בתחום זה דינמי, וברי שמה שהיה ידוע לפני 20 שנה על חומרים מסוכנים אינו מה שידוע היום. הערכים שמוגדרים כיום כערכים "נורמאליים" אינם ערכים מומלצים: ואולם, כוחם של בעלי ההון מאפשר להם להציג את הניטור כאילו הוא האינדיקטור היחיד לקיומו של זיהום.

יתר על כן, הניטור מציג תמונה חלקית של המצב הבריאותי- סביבתי באתר, שכן רק חלק קטן ממאות החומרים הנפלטים ממפעלי רמת-חובב לאוויר, למים ולקרקע, מנוטרים. כמו כן, ישנה אפשרות שגם הפליטות שמקורן במפעל העומד בתקן, והניטור בסביבתו אינו מצביע על בעיה כלשהי, יולידו בעיות בריאות.⁹⁴ הניטור אף אינו מביא בחשבון את הסינרגיזם שיכול להתקיים בין החומרים השונים הנפלטים. לבסוף, הידע הקיים באשר לחומרים מסוכנים הינו מוגבל. זאת, מאחר שבעשורים האחרונים נמנע מדע הרפואה מעריכת ניסויים בלתי-מבוקרים בבני אדם ללא הסכמתם. על כן הנתונים העיקריים אודות חומרים מסוכנים לקוחים מניסויים בבעלי חיים- ניסויים שלא תמיד ניתן להסיק מהם על השפעתם של חומרים על בני אדם.

מחקרים והסקר האפידמיולוגי

מאז הקמתו מהווה אתר רמת-חובב מוקד של זיהום ומפגעים. למרות זאת, מעטים המחקרים שבחנו את רמות הזיהום ואת הסיכונים הנובעים ממנו. הסיבה העיקרית לכך היא העדר שקיפות וסירוב לספק מידע אודות החומרים המופרשים לאוויר, לנחלים ולמי התהום, ועל הבעיות הקיימות במפעלים השונים. סיבה נוספת נוגעת למגבלות הקשורות למקורות המימון של המחקרים: בישראל מומחים מעטים העוסקים בקשר שבין הבריאות לאיכות הסביבה. מספר החוקרים העצמאיים, שאינם קשורים למשרד הבריאות, למערכת הביטחון או לתעשייה, מועט ביותר.

לפני כשבע שנים, פינה צה"ל את מחנה מנוס, שהיה ממוקם כשני ק"מ צפונית למפעלים. כמו כן, אוסר צה"ל על לינת חיילים בשטח האש הסמוך למועצת רמת-חובב ומגביל את הכוחות המתאמנים באיזור לתקופות שהייה קצרות. דובר צה"ל טוען כי אין בידי הצבא מחקרים "המצביעים על סכנה בריאותית הקשורה לשהייה ממושכת בסמוך לאתר הפסולת ברמת-חובב".⁹⁵ תקופה ארוכה החזיק קצין רפואה ראשי (להלן: קרפ"ר) בעמדה שאין להקים את עיר הבה"דים בצומת הנגב. באחרונה נראה כי הקרפ"ר הפך את החלטתו, והסכים להקמתה, וזאת בכפוף לתוצאותיהם של מחקרים שיבחנו את השפעותיו של האתר על בריאות האוכלוסייה המתגוררת בקרבתו.⁹⁶

רק מחקר אחד הבוחן את ההשפעות הסביבתיות והבריאותיות של האתר התפרסם עד כה. הסקר האפידמיולוגי הוא אגד של מחקרים אפידמיולוגיים, שהוזמן על-ידי משרד הבריאות, ונערך בראשות פרופ' בתיה סרוב מאוניברסיטת בן גוריון. הסקר פורסם ביולי 2004, לאחר שבעקבות עיכובים, שנתמשכו כמעט שנה, עתרה מועצה אזורית רמת-נגב לבג"ץ בדרישה לתת לממצאים פומבי.

⁹⁴ לדיון נוסף בנושא ראו לדוגמא: מיכה ברחנא, רשם הסרטן הלאומי, משרד הבריאות. **סכנת נפשות בנגב**, הארץ, 4.3.07; מגמה ירוקה, **מועצה תעשייתית רמת-חובב ועיר הבה"דים – דף מידע**, יוני 2007.

⁹⁵ דובר צה"ל, מכתב לעינת יעקובוביץ' ואריאל דלומי, מתנדבים בעמותת רופאים לזכויות אדם, 13.6.2002.

⁹⁶ אורי טל, **הקמת עיר הבה"דים בקרבת רמת-חובב – תמונת-מצב והשלכות סביבתיות**. מרכז מידע ומחקר, כנסת ישראל, 4.12.06.

הסקר נועד לבחון את השפעת החומרים הנפלטים באתר על בריאות תושבי האזור. השפעות הנובעות מחשיפה אקוטית, הנגרמת בשל אירועי חומר מסוכן, כלל לא נבדקו במחקר. ביחס לתושבים בוואדי אל-נעם נמצא כי המגורים בקרבת אתר רמת-חובב מגדילים את הסיכון ללקות במחלות בדרכי הנשימה ולהתאשפז כתוצאה מהן, כמו גם את מספר המומים המולדים. תמותה קדם-לידתית רבה מן הממוצע התגלתה גם היא.

מתוצאות הסקר עלו שתי המלצות עיקריות:

- 1) הגדרת אוכלוסיות בסיכון ובניית תוכנית מניעה ייחודית שתיתן מענה לסיכונים מפעלי רמת-חובב.
- 2) הוצאת המלצות לציבור באופן שימנע פגיעה בבריאותם ובחייהם של תושבים נוספים, לאור חובת הזהירות המונעת.

משרד הבריאות יכול היה –ועודנו יכול– ליטול אחריות ליישומן של המלצות אלו. כך, למשל, יכול היה להגדיר אוכלוסייה מסוימת כנתונה בסיכון לאור ממצאי הסקר. לאוכלוסיה זו ניתן היה להציע סדרת בדיקות, כדי לאתר את אלו שחלו בתקופה האחרונה ולהעניק להם טיפול מוקדם ככל האפשר. בנוסף, משרד הבריאות יכול היה לבצע בדיקות טרום-לידתיות על מנת לאבחן מומים מולדים; ולבצע בדיקות נשימתיות על-ידי רופאים מומחים לאוכלוסייה.

תחת זאת בחר משרד הבריאות להמליץ לעצמו לבצע מחקרים נוספים. הדבר עולה בקנה אחד עם התנהלותו בנוגע לאירוע החומ"ס נשוא הדו"ח. **נראה שמשרד הבריאות בוחר לעצמו מעמד של משקיף מהצד בכל הנוגע לאתר ברמת-חובב ולהשפעתו על הבריאות והסביבה, בשגרה ובחירום.** על זאת ניתן רק להצטער, במיוחד לאור המעמד המכובד שניתן לעמדות אנשי הרפואה בקרב קובעי המדיניות.

עיר הבה"דים

סוגיית עיר הבה"דים היא אחת הסוגיות המדגישות יותר מכל כיצד כאשר אינטרסים לאומיים וכלכליים מצטלבים, קשה מאוד למנוע נזקים סביבתיים ובריאותיים לרבבות בני אדם.

מצגת שהוכנה על-ידי משרד הבטחון והצבא לקראת דיון בממשלה בנושא מציגה את עיר הבה"דים כפרויקט שיש בו רק מנצחים. ראוי לתהות: אילו אינטרסים משרת הצבא כאשר הוא בוחר להתעלם מכל אפשרות לסיכון בריאותי?

המצגת מסתיימת כך: 'פרויקט עיר הבה"דים הינו הזדמנות נדירה לשינוי מהותי במרחב הנגב. הפרויקט יעסיק מאות מהנדסים... הפרויקט ייצור הזדמנויות תעסוקה... הפרויקט ישרג ויבטיח תשתית מתקדמת...'.⁹⁷ במצגת כולה אתר רמת-חובב כלל אינו מוזכר.

לאורך הדיונים המתמשכים בשאלת עיר הבה"דים הציג משרד הבריאות התנגדות עקבית להקמתה בסמיכות לאתר רמת-חובב. התנגדותו הוסרה רק לאחר שלהחלטת הממשלה נוסף סעיף הקובע כי בעקבות ממצאי הסקר האפידמיולוגי יערכו מחקרי המשך וכי הנושא יתוקצב.⁹⁸ גם המשרד לאיכות הסביבה הביע בעבר ספקות באשר להמת העיר במקום, אך החתימה על הסכם הגישור בנושא השפכים, שבגיבושו עסק, היוותה זרז לאישור התוכנית. הן המחקרים והן הסכם הגישור עוסקים בהסדרתם של הסיכונים הכרוניים לסביבה ולבריאות, ומתעלמים מהסיכון הנובע מאירוע חומר מסוכן. ההכרעה לה נתנו שני המשרדים יד סללה את הדרך להקמת מחנה בו יחיו רבבות בני אדם בסיכון מתמיד הנובע מאירועי חומ"ס.

בסופו של דבר התקבלה החלטת הממשלה, שקבעה סכום שיוקדש למחקר אך לא הגדירה את מקורו. בפועל, לא הוקצה עד כה כל תקציב למחקר, ובינתיים מתקדם תכנון עיר הבה"דים בלא שנערכים מחקרים נוספים. ד"ר אילנה בלמקר טענה כי משרד הבריאות זקוק ל-10 מיליון ש"ח לביצוע מחקרים על מנת להמשיך ולהעריך את הסיכונים. לנוכח הימנעות הממשלה מהקצאתו של תקציב הולם למטרה זו, החליטה ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת במהלך סיוור לנגב, שנערך ביום רביעי ה-22.8.07, כי תוקם ועדת משנה למעקב אחר ההחלטות הנוגעות לעיר הבה"דים בראשות ח"כ יוסי ביילין.⁹⁹

ראוי לציין כי חרף הגישה הזהירה שנקט משרד הבריאות במסקנותיו, קידמו תוצאות הסקר האפידמיולוגי את הדיון הביקורתי בהשפעותיו של אתר רמת-חובב על הסביבה. בשנים האחרונות התגברה הביקורת הציבורית על המפעלים. בעקבות הלחץ הציבורי הוקמו ברמת חובב תחנות ניטור מחוץ לשטח המפעל, החלו להתפרסם באורח רציף נתוני ניטור באתר מועצת רמת-חובב ונערכו דיונים רבים בנושא.¹⁰⁰ זאת ועוד, בין המשרד להגנת הסביבה ובין המפעלים נחתם הסכם גישור בנושא השפכים, אשר הביא להשקעה ניכרת בתחום הסביבתי.

עם זאת, הידע הקיים כיום אינו מאפשר לבחון ולהעריך במדויק את מידת השפעתה הבריאותית של חשיפה יומיומית לחומרים מסוכנים הנפלטים ממפעלי רמת-חובב בריכוזים נמוכים. לכן, גם כאשר המפעלים עומדים בתקנים, ופליטת החומרים הרעילים נשמרת ברמה הנחשבת "סבירה", אין איש יודע מהי השפעתה הבריאותית ארוכת הטווח. בנוסף, נפלטים מדי יום משטח המועצה מאות חומרים לאוויר, לקרקע ולמי התהום ללא כל פיקוח, ואין לדעת מהי השפעתם על הבריאות.

לנוכח הדרישה הציבורית לקיום אכיפה מוגברת ולקידום תקנים בריאותיים, נקטו המפעלים ומועצת רמת-חובב בצעדים שמטרתם להביא לבלימת הפיקוח. כך, למשל, עתרו המפעלים נגד התקנים החדשים שניסה המשרד להגנת הסביבה לקדם ונגד הדרישה לפתרונות סביבתיים הולמים יותר לבעיית השפכים. בד-בבד, הפעילו המפעלים לחץ פוליטי מאסיבי לאישור פרויקט עיר הבה"דים. מהלכים אלה, אליהם

⁹⁷ צה"ל ומשרד הביטחון, פרויקט עיר הבה"דים, מצגת לממשלה, אפריל 2007.

⁹⁸ משרד ראש הממשלה, אגף התקשורת, הודעת מזכיר הממשלה, עו"ד ישראל מימון, בתום ישיבת הממשלה, מיום 1 באפריל 2007.

⁹⁹ שחר אילן, הצעה: לפנות את הבדואים מאזור הסכנה, הארץ, 23.8.07.

¹⁰⁰ ראו לדוגמא: ישיבת ועדת הפנים ואיכות הסביבה, דוח המציאות הסביבתית במרחב רמת-חובב, פרוטוקול מס' 424, 18.5.05.

נרתמו כוחות לובי, תקשורת ומשפט יקרים ורבי עוצמה, מאיימים להסתיר מהציבור עובדה פשוטה: ענני זיהום ממשיכים להתמר מרמת חובב.

ואולם, את התושבים החיים בקרבת המפעלים לא ניתן לעזור במצגות ונתונים. אירועי החומר המסוכן, כזה הנדון בדו"ח הנוכחי, שבים ומזכירים להם את הסיכון המיידני לשלומם, הכרוך בחיים בקרבת המפעלים, ואף את הסיכון הבריאותי היום-יומי, שהם נתונים לו.

מסקנות והמלצות

"יאני מקווה שיהיה לזה סוף." [א', תושב הישוב]

"ימהנתונים שראיתי, הסכנה העיקרית היא תאונה. אם תהיה תאונה כימית רצינית היא תסכן את כל הבדואים של רמת-חובב. כתבתי חוות דעת לוועדה העליונה לחומרים מסוכנים - שאף אחד לא צריך לגור בין באר שבע לרמת-חובב. אין אפשרות לפנות אותם במהירות בזמן תאונה רצינית בגלל הפריסה, הקירבה לאתר הפסולת הרעילה, מחסור בדרכים, חוסר אפשרות לאטימה ואי קיומה של רשות מקומית שתטפל בהם... אני לא רוצה לעקוב אחרי הבעיות - אני רוצה למנוע אותן." ד"ר אילנה בלמקר בשיחה עם צור שיזף, 1998¹⁰¹

מכל שתואר לעיל, שורה ארוכה של מחדלי עבר והווה הובילה למצב המתואר. התייחסות סלחנית במשך שנים לזיהום הסביבתי ולפגיעה בבריאות התושבים הגרים בסמיכות לרמת חובב; העדר פיתרון לסוגיית הכפרים הבלתי-מוכרים בנגב בכלל והישוב ואדי אל-נעם בפרט; שני אלה יצרו יחדיו את המציאות המורכבת הנדונה כאן. יש לעשות כל שניתן כדי לשנות את המצב בטרם ייגרם אסון ובו נפגעים רבים.

בהמשך יוצגו מסקנות בדבר אירוע החומ"ס ופעולת הרשויות בנוגע לו, וכן המלצות באשר לפעולתן בעתיד.

האירוע מלמד כי התמודדות הרשויות עם סכנתם של ארועי חומ"ס היתה כושלת. עד לשנת 2000 לא נקבע נוהל באשר לטיפול בארועי חומ"ס ביישוב ואדי אלנעם. בהמשך נוסח נוהל אך הוא הוסתר מעין הציבור. הרשויות הרלוונטיות סרבו לשתף תושבים בעדכונן. העדר נטילת אחריות, ובצידה גלגולה של האחריות מגורם אחד למשנהו, גרמו להפקרתם של התושבים בשעת אירוע חומר מסוכן. בשל היעדר היערכות הולמת, לא פעלו בשעת האירוע מערכות התרעה, יידוע, מיגון ופינוי. יתר על כן, התושבים לא תרגלו מעולם מצבי פינוי, ועל לא ידעו מהו הסיכון הנשקף להם, כיצד עליהם לנהוג, ולמי עליהם לפנות. למעשה, אילו חלילה היה נוצר מצב המחייב פינוי דחוף, לא היה ניתן לבצעו באופן אפקטיבי.

לתושבים ששהו ביישוב הגיעו מסרים סותרים. מידע מתריע הגיע רק לרשותם של מעטים, ורק בערוץ האישי. זמן רב לאחר הפיצוץ לא הגיעו כוחות המשטרה אל היישוב. איש לא הבהיר לתושבים מהו האירוע ומהי ההתנהגות הנדרשת מהם. הדבר תרם לזריעת חרדה בקרבם.

גם בסיום האירוע המשיכה התקשורת בין הרשויות לבין התושבים להיות לקויה. הדיווחים שנתקבלו מאת הרשויות באמצעות כלי התקשורת ההמוניים עוררו את הרושם שבשעת האירוע זכו התושבים לטיפול הולם. ואולם, לא זאת היתה המציאות.

גם לאחר האירוע ננקטה כלפי התושבים גישה מזניחה. התחקירים נערכים באיטיות ונעדרת בהם התייחסות לקולם של התושבים ולעדויותיהם. שאלות כגון אלו הנוגעות לתקלות במערכת הניטור כלל לא נשאלו. התחקירים הממשלתיים ניזונים מתחקיר המפעל בו התרחש הפיצוץ, המתנהל ללא כל פיקוח. הדבר מעלה ספק באשר לאמינות מסקנותיהם.

הדו"ח הנוכחי חושף כי המשרד להגנת הסביבה אחראי למחדל כפול. ראשית, כשל המשרד בשמירה על הסביבה והאזרחים מפני הזיהום הנפלט מאתר רמת-חובב משך שנים רבות. שנית, המשרד לא מימש את

¹⁰¹ בתוך: צור שיזף, סוף הדרך, מותה של מדינה. הוצאת עם עובד, 2007. ניתן למצוא את הציטוט בקטע: ג'בל עזזמה ורמת-חובב באתר האינטרנט של הסופר. <http://shezaf.net/zope/home/he/3/60-il-shakuf/>

האחריות על ריכוז והנחיה של הטיפול הממשלתי באירועי חומ"ס שניתנה בידי בהחלטת ממשלה משנת 1993. מבקר המדינה מציין בדו"ח על מלחמת לבנון השנייה: "על מנת לתאם בין גופי השלטון האחראים למניעת אירועי חומ"ס, הטילה הממשלה בספטמבר 1993 על המשרד "לרכו להנחות ולתאם" את פעולות המניעה של מפגעים ותקלות מאירועי חומרים מסוכנים ובכלל זה האמצעים לצמצום הנוק מאירועי חומ"ס.¹⁰² דו"ח המבקר, כמוהו כדו"ח הנוכחי, מצביע על כשלים במילוי תפקידו זה של המשרד.

משרד הבריאות הסיר מעצמו כל אחריות לבדיקת האירוע, ונמנע מעריכת בדיקות בריאותיות לתושבים לשם בחינת השפעתו של החומר שנפלט על בריאותם. בואדי אלנעם מתגוררת אוכלוסייה צעירה. היא נתונה בתנאים של תת-מיגון ותת-טיפול רפואי בשל סירובן של רשויות המדינה להכיר בישוב, ומניעתם של שירותים בסיסיים. אוכלוסייה זו נפגעת מהזיהום שנגרם מאתר רמת-חובב דרך שיגרה, ועל כן היא נחשבת לאוכלוסייה בסיכון גבוה. בהחלטתו להימנע מעריכת בדיקות, משרד הבריאות משאיר למעשה את תושבי ישראל בחוסר-ידיעה ביחס להשפעות האירועים המסוכנים המתרחשים השכם והערב באתר רמת-חובב על בריאות הציבור, ומותיר את תושבי הישוב בספק ביחס לבריאותם.

יש צורך בקביעת מדיניות כוללת בנושא חומ"ס. אין מנוס מהקמת ועדת חקירה לבחינת כל ההיבטים הקשורים למחדלי אתר רמת-חובב. ועדת חקירה תוכל להורות את הדרך לקביעת מדיניות כוללת ולהציע מנגנונים ליישומה ולהבטחת מימושה. על ועדת החקירה לבחון את הסוגיות הבאות:

1. סוגיית אירועי החומ"ס: תכיפותם של האירועים בהשוואה למקומות אחרים בעולם; דרכי הטיפול באירועים - נהלים, אחריות והנעשה בפועל; והפעלת נוהל חומ"ס בקרב תושבי ואדי אל-נעם;
2. הפיקוח על הזיהום הנפלט מאתר רמת-חובב והשפעותיו על המציאות הסביבתית-בריאותית באזור. בבחינת הנושא יש להתייחס לסקר האפידמיולוגי, תוצאותיו ומסקנותיו; להסכם הגישור שחתמה הממשלה עם המפעלים; ולמהלכים לקידום עיר הבה"דים בצומת הנגב.
3. המו"מ לאיתור מיקום חלופי לישוב ואדי אל-נעם;
4. הרכב מועצת רמת-חובב.

אולם, הקמת ועדת חקירה לא תוכל לפטור את רשויות המדינה מהאחריות המוטלת עליהן לתיקון כשלים ברורים וידועים העולים מהדו"ח ללא דיחוי. ראוי לתבוע מהרשויות לפעול ליישומן של המלצות הבאות:

המשרד להגנת הסביבה

המשרד נושא באחריות הכוללת לרבות מהבעיות הקשורות באתר רמת-חובב, אשר הועלו בדו"ח. השיקול הדומיננטי שאמור להנחותו הוא הגנת הסביבה. המשרד כשל בטיפול במפגעי אתר רמת-חובב, בהבנת

¹⁰² מבקר המדינה, היערכות העורף ותפקודו במלחמת לבנון השנייה. יולי 2007, עמ' 112.

אחריותו ביחס לאירועי חומ"ס ומימוש אחריותו ליישום נוהל החומ"ס ביישוב. על המשרד לשנות את גישתו לתחום, לבצע את החלטת הממשלה משנת 1993 ולממש את אחריותו לרכז להנחות ולתאם את פעולות הממשלה בנושא חומ"ס.

בין היתר נדרש המשרד לפעול כדלקמן:

ביחס לנוהל החירום בעת אירוע חומ"ס ליישוב ואדי אל-נעם עליו:

- לקבוע נוהל חירום מחמיר ביחס ליישוב, ולהבטיח את יישומו.
- לקבוע את הנוהל בשותפות עם התושבים ותוך התייחסות למיקום, לצרכים ולבעיות הייחודיות של ישוב בלתי-מוכר, ובכלל זה העדר מיגון ראוי ואופי המבנים הקיימים.
- להגדיר אחראים ישירים למימוש הנוהל על כל חלקיו.

ביחס לאירועי חומ"ס עליו:

- לחקור את האירוע הנדון באופן ממצה ולכלול בתחקיר את הממצאים העולים מעדויות התושבים
- לערוך הערכה עדכנית של הסיכונים לאירועי חומ"ס במפעלי רמת-חובב בידי גורם מקצועי אקדמי בלתי תלוי. (בשותפות עם משרד הבריאות)

ביחס למפעלים ולמועצה התעשייתית רמת-חובב עליו:

- לדרוש מהמפעלים נטילת אחריות ישירה למפגעים.
- לתבוע מהמפעלים הפצת מידע אמין והקפדה על שקיפות מרבית.
- לממש את אחריותו בתחום האכיפה על המפעלים באופן נמרץ וישיר, ללא תיווך המועצה.
- ליטול אחריות למערך הניטור באתר רמת-חובב, להרחיבו לצורך בדיקת חומרים רבים יותר, ובנקודות רבות יותר, ולדאוג לחיבור מערך הניטור למקור חשמל חלופי.

ברמת המדיניות עליו:

- לקדם בשיתוף עם משרד הבריאות הגדרה מחמירה של תנאים לרישוי עסקים, עד כדי סגירת מפעלים מזהמים.

פיקוד העורף

על פיקוד העורף ליישם את תפקידו בתחום הטיפול בחומרים מסוכנים, כפי שנקבע בדו"ח מבקר המדינה העוסק במלחמת לבנון השנייה, ובכלל זה בהתייחס לואדי אלנעם.

משרד הבריאות

על משרד הבריאות מוטלת האחריות המלאה לבריאות הציבור. אי לכך, הוא חייב לגלות מעורבות בהחלטות הנוגעות להבטחת שלומם של אזרחים, ובכלל זה באירועי חומ"ס.

ביחס לישוב ואדי אל-נעם עליו:

- לבחון את הסיכונים הקיימים לתושבי ואדי אל-נעם, להגדיר אוכלוסיות בסיכון ולבנות תוכנית מניעה ייחודית שתיתן מענה לסיכוני אתר רמת-חובב.
- לערוך במהירות סקרים רפואיים שיאמדו את הנזק לבריאות התושבים בשל קרבת ואדי אל-נעם לאתר רמת-חובב, בשגרה ובעת אירוע חומ"ס. בעקבות זאת, לבחון את השלכות הממצאים ביחס לשאלת הפיצויים לתושבים עקב פגיעות בריאותיות, ואף להעמיד לטובת האוכלוסייה חוות דעת מטעם מומחיו לצורך הגשת תביעות נגד מפעלים מזהמים וגורמים נוספים האחראים לנזקי הזיהום.

ביחס לאירועי חומ"ס וסיכונים סביבתיים עליו:

- להוציא במשותף עם המשרד להגנת הסביבה המלצות לציבור המיועדות למנוע את הפגיעה בבריאותם ובחייהם של תושבים נוספים בעת אירועי חומ"ס בעתיד.
- לקבוע נוהל בדיקות ומעקב אחרי בריאות התושבים, ובפרט בעקבות אירועי חומ"ס.
- להזמין הערכה עדכנית של סיכונים לאירועי חומ"ס באתר רמת-חובב, שתיערך בידי גורם מקצועי אקדמי בלתי תלוי (בשותפות עם המשרד להגנת הסביבה). בעקבות ממצאי ההערכה, על המשרד להביע עמדה חד משמעית ביחס לבנייה חדשה והתיישבות מכל סוג שהוא בתחום "רדיוס הסיכון".
- לפעול לעריכתם של תסקירי השפעה על הבריאות בכל הליך תכנוני המעלה אפשרות לפגיעה בבריאות (יחד עם המשרד להגנת הסביבה).

המועצה התעשייתית רמת-חובב

מועצת רמת-חובב, בהיותה גוף ציבורי, חייבת לפעול כנאמן הציבור ולראות לנגד עיניה את האינטרס הציבורי:

- עליה לפעול להטמעת מדיניות של אפס תקלות בכל המפעלים שבתחומה. כמו כן עליה לעשות לצמצום רמת הסיכונים הסביבתיים והבריאותיים בקרב האוכלוסייה החיה ברדיוסי הסיכון שהגדיר המשרד להגנת הסביבה.
- עליה להקפיד על שקיפות המידע ביחס למתרחש בתחומה.

ממשלת ישראל

לאור מסקנות הדו"ח חיוני כי ממשלת ישראל תידרש לנושא אתר רמת-חובב באופן רציני וכולל ותפעל למימוש אחריותה לבריאות הציבור:

- תקים ועדת חקירה לבירור המחדלים הכרוכים באתר רמת-חובב, כאמור לעיל.
- תגדיר לוח זמנים לטיפול מהיר בסיכונים הקיימים של אתר רמת-חובב.
- תחייב את מפעלי רמת-חובב בתשלום פיצויים על הנזק שנגרם לתושבים.
- תורה לבחון מחדש את ההחלטה על הקמת עיר הבה"דים בצומת הנגב. זאת, עד לעריכת מחקרים מקיפים וממצים שיבחנו את מידת הסיכון העלולה להיות נשקפת לחיילים המתגוררים בעיר הבסיסים.
- תפעל לקידום המשא ומתן עם תושבי ואדי אל-נעם ולניהולו במהירות האפשרית לנוכח הסיכונים הבריאותיים. זאת, תוך הקפדה על גיבוש הסכמות והימנעות מפעולות חד-צדדיות.